

Українська діалектологія
ЛЕКЦІЙНИЙ ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ
Лекція 2 год.

Тема: Вступ. Предмет і завдання діалектології.

Мета: ознайомити студентів з предметом, завданнями, науково-теоретичним і практичним значенням курсу «Українська діалектологія», основними поняттями діалектології, її зв'язками з іншими дисциплінами.

Завдання: з'ясувати основні поняття діалектології, розкрити практичне значення діалектології при викладанні української мови в школі.

План

1. Предмет і завдання діалектології.
2. Основні діалектні одиниці: говірка, говір, наріччя (діалект, діалектна група).
3. Описова й історична діалектологія.
4. Зв'язок діалектології з іншими науками.

Анотація до лекції:

Вивченням місцевих різновидів мови, її територіальних діалектів і говірок, займається спеціальна галузь мовознавства — діалектологія (від гр. *διαλεκτος* — розмова, говір і *λογος*; — слово, вчення).

Розрізняють діалектологію описову (статичну, синхронну) та історичну (діахронну).

Описова, чи синхронна, діалектологія займається вивченням місцевих діалектів певної мови в якомусь одному хронологічному зрізі сучасного дослідникові періоду, хоч можливе також діалектологічне дослідження описового характеру більш давнього часу (наприклад, опис певного діалекту за даними якоїсь писемної пам'ятки чи групи пам'яток, Що стосуються одного й того самого періоду з цієї ж території). Історична ж, чи діахронна, діалектологія вивчає розвиток діалектної мови і місцевих діалектів. Вона тісно переплітається з історією мови, зокрема з історичною граматиною, входячи до її складу як невід'ємна складова частина.

Говір — це територіально окреслене діалектне утворення, яке характеризується певною сукупністю діалектних ознак. На діалектологічній карті говори відмежовуються один від одного пасмом ізоглос, що скупчуються на пограпиччях говорів. У значенні «говір» вживають і термін «діалект», хоч останнім позначають також групу споріднених говорів, що характеризуються системою спільних ознак, якими ця група виразно відрізняється від іншої групи говорів.

Найбільшою діалектною одиницею є наріччя, або діалектна група, що являє собою напширше діалектне угруповання певної мови, до складу якого входять однотипні діалекти цієї мови, що мають цілий ряд спільних мовних рис, якими вони виразно відрізняються від інших наріч чи діалектних груп цієї самої мови.

Література:

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. — К., 1980.
2. Лексика Полесья: Матеріали для полесского диалектного словаря. — М., 1968.
3. Півтора Григорій. Українці: звідки ми і наша мова. — К.: Наук. думка, 1993.
4. Українська мова в її взаємодії з територіальними діалектами. — К., 1977.

Лекція 2 год.

Тема: Мова і територіальні діалекти

Мета: Подати загальну характеристику українських діалектів на різних етапах суспільно-історичного розвитку

Завдання: Висвітлити основні джерела вивчення українських діалектів, методи збирання та дослідження діалектного матеріалу.

План

1. Мова і діалекти на різних етапах суспільно-історичного розвитку.
2. Джерела вивчення діалектів.
3. Фонетична транскрипція, її варіанти.
4. Методи збирання діалектного матеріалу.
5. Методи діалектологічних досліджень.
6. Короткі відомості з історії української діалектології.

Література:

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К., 1980.
2. Лексика Полесья: Матеріали для полесского діалектного словаря. – М., 1968.
3. Півтора Григорій. Українці: звідки ми і наша мова. – К.: Наук. думка, 1993.
4. Українська мова в її взаємодії з територіальними діалектами. – К., 1977.

Лекція 2 год

Тема: *Фонетика. Особливості діалектного вокалізму.*

Мета: Подати загальну характеристику українського вокалізму, ознайомити зі складом голосних фонем говорів та з особливостями діалектного протиставлення голосних фонем.

Завдання: Висвітлити основні відмінності українських діалектів у системі голосних фонем, з'ясувати склад голосних фонем говорів та особливості діалектного протиставлення голосних фонем.

План

1. Загальні поняття про єдність української національної мови.
2. Загальна характеристика діалектного вокалізму.
3. Варіанти та відповідники фонем /i/, /e/, /o/, /и/, /a/, /y/ в різних українських діалектах.
4. Явища вокалізму в діалектах української мови: явище афери, гіперичні явища.

Анотація до лекції:

Склад вокалізму української діалектної мови як у кількісному, так і в якісному складі в різних говорах відчутно різний, проте всю різноманітність вокалізму цієї мови можна звести до трьох основних діалектних систем: 1) *південно-східної*; 2) *південно-західної*; 3) *поліської*.

Своєю системою вокалізму найближчими до української літературної мови є *південно-східні говори*, основний масив яких – говори Середньої Наддніпряни. Їм властивий шестифонемний як наголошений, так і ненаголошений вокалізм такого складу: |i| – |и| – |e| – |a| – |o| – |y|. При цьому треба мати на увазі, що хоч звукові поля фонем |и|, |e| в ненаголошеній позиції у багатьох випадках повністю збігаються, це все-таки дві різні фонемні; також можливий частковий збіг в окремих випадках звукових полів ненаголошених фонем |o| з |y|.

Фонема |i|. Південно-східні говори характеризуються великою поширеністю фонемі |i|, в яких вона є заміником етимологічних [o], [e] в новозакритих складах, чим вони різко протиставляються поліським говорам, де ця фонема виявлена порівняно слабо, являючи собою в ряді говірок лише продовження давнього [i]. Величезний ареал охоплює також фонема |i|, яка є наслідком подовження давніх етимологічних [o], [e], що опинилися в історично закритих чи в так званих новозакритих складах. У відкритих складах етимологічні [o], [e] зберігаються; пор.: віл < воць, стіл < столць, піч < печь, але: вола, стола, печі та ін. Це явище називається історичним чергуванням [o], [e] з [i], що є однією з найхарактерніших ознак фонетики української мови, якою вона виразно відрізняється як від інших східнослов'янських (російської та білоруської), так і загалом від усіх інших слов'янських мов.

Фонема |и|. Фонема |и| в основному своєму вияві в українській літературній мові й у більшості українських говорів реалізується в звукові [и] переднього ряду високого піднесення з дещо обниженою артикуляцією в напрямку до середнього ряду. У ненаголошеній позиції фонема |и| в південно-східних і південно-західних говорах, а також у волинсько-поліських говірках поліських говорів реалізується звичайно в звуках [ие], [еи], [е]; напр.: *сидат'*, *сеидат'*, *седат*.

Фонема |е|. У наголошеній позиції фонема |е| в більшості українських говорів виступає як звук переднього ряду середнього піднесення [е], не набираючи відтінку іншого звука. У ненаголошеній позиції фонема |е| у переважній більшості українських говорів, зокрема в південно-східних, південно-західних і волинсько-поліських та підляських говірках поліських говорів, зближується з фонемою [и] і звучить як звуки [еи], [ие], [и]: *сиело*, *сиело* тощо. Щоправда, ступінь наближення ненаголошеного [е] до [и] залежить від його позиції у слові відносно наголошеного звука, а також від якості звука в наступному складі.

Фонема |а|. У своєму основному вияві фонема |а| виступає як нелабіалізований звук заднього ряду низького піднесення [а]. Щоправда, у літературній вимові, а також у середньонадніпрянських говірках і, можливо, взагалі в південно-східних говорах у позиції після м'яких приголосних і між м'якими приголосними артикуляція [а] може дещо пересуватися в напрямку до середнього ряду, хоч і залишається загалом задньорядною. Реалізація фонemi |а| в українській мові, як літературній, так і діалектній, звичайно не залежить від наголосу. І в наголошеній, і в ненаголошеній позиції ця фонема здебільшого реалізується в звукові [а].

Фонема |о|. Фонема |о| в наголошеній позиції виступає в усіх українських говорах в основному своєму вияві як звук [о], тобто як лабіалізований звук заднього ряду середнього піднесення. У ненаголошеній позиції виразний звук [о] чуємо нерідко в південно-східних говорах, хоч у позиції перед наголошеними [у] та [і] спостерігаємо тут помірне «укання», тобто вимова ненаголошеного [о] з відтінком [у] – [оу], [уо]; напр.: *гоулубка*, *зоузул'а*. Також у слобожанських говірках наявні: а) гіперичне «окання» як наслідок відштовхування від «укання»: *от'уг* (утюг), *опір* (упир), *одова* (удова) та ін., б) гіперичне «окання» як відштовхування від «акання» *облост'* (область), *отага* (ватага) тощо.

Фонема |у|. Фонема |у| виступає на всій території поширення української мови в основному своєму вияві як лабіалізований звук заднього ряду високого піднесення [у] (пор.: *муха* < *моуха*, *вуха* < *оухо*). Щоправда, в певних словах, зокрема *діврова*, *зіміж*, *огір'ок*, у літературній українській мові, як і в південно-східних і в багатьох південно-західних говорах, спостерігається заміна [у] на [і].

Серед особливостей вокалізму південно-східного говору найбільш яскравим явищем є гіперизми. **Гіперизми** – це явища звичайно непослідовного, несистемного заміщення звуків чи форм з метою уникнення ненормативних, діалектних і відтворення правильних, літературних форм, які, проте, виявляються «правильними» лише в уяві мовців, а насправді є помилковими, відступленнями від норми.

Фонетичні прикмети вокалізму південно-західного наріччя:

- 1) У частині карпатських говорів давні [о], [е] зазнали інших змін – на [у], [ў], [и] (*конт' > кун'*, *кін'*, *принесль > принўс*);
- 2) У галицько-буковинській групі говорів [а] після м'яких приголосних і шиплячих змінюється на голосний переднього ряду [е], [и], [і] (*час > чіс*, *тел'а > тел'е*, *шапка > шіпка*), для інших говорів ця зміна не характерна;
- 3) Наявність сильного укання – перехід ненаголошеного [о] в [у] (*гоулубка*, *кужўх*);
- 4) У ненаголошеній позиції – сильне змішування [е] і [и] (*жигеве*, *висло*), а в буковинському говорі – виразна зміна артикуляції [и] у напрямку до [е] (*беик'е* 'бики', *ж'ето* 'жито'); 5) У карпатських говорах наявний голосний заднього ряду [ы] (*сыны*, *былы*);

б) Депалаталізація (втрата м'якості приголосним) [pʲ] і пов'язане з нею виділення нової йотової артикуляції в наддністрянському говорі (зор'а > зор'я, бур'а > бур'я).

Своєрідну систему вокалізму мають *карпатські говори*, до яких прилягають надсянські говірки. Вона звичайно семифонемна (|i| – |и| – |e| – |a| – |o| – |ы| – |y|), а в деяких середньозакарпатських говірках навіть восьмифонемна (|i| – |y| – |и| – |e| – |a| – |o| – |ы| – |y|), як у наголошеній, так і в ненаголошеній позиції, причому відмінності між цими говорами й рештою південно-західних полягають не лише в кількісному складі фонем, а й у їхній навантаженості, частотності (останнє здебільшого стосується фонем |i|, |и|, |y| та ін.). Карпатські говори характеризуються обмеженістю функціонування фонем |и| та |і|, що походять із етимологічних |i| та |ĭ|. Фонема |i| в західно-карпатських говірках реалізується в звуках [ii] чи [ii̯], те ж саме відбувається й у частині поліських говірок: диім, диікіі, тиіхо, виісокіі.

Поліські, північноукраїнські, говори своєю системою вокалізму різко відрізняються від усіх інших говорів як кількісним складом фонем, їх навантаженістю, частотою вживання, так і протиставленням наголошеного й ненаголошеного вокалізму, яке проявляється в різному кількісному та якісному складі цих різко протипоставлених вокалізмів: у той час як наголошений вокалізм у типових поліських діалектах звичайно восьмифонемний (|i| – |и| – |ie| – |e| – |a| – |io| – |yo| – |y|), а в деяких – семифонемний (|i| – |и| – |e| – |a| – |o| – |yo| – |y|), ненаголошений вокалізм – переважно лише шестифонемний (|i| – |и| – |e| – |a| – |o| – |y|), що пояснюється відсутністю в ненаголошеній позиції специфічних поліських фонем-дифтонгів. Крім того, звукові поля ненаголошених фонем |e|, |и| в цих говорах звичайно не перехрещуються, а в деяких говірках (лівобережнополіських) спостерігається майже повний збіг звукового поля ненаголошеної фонемі |o| зі звуковим полем фонемі |a|. Фонема |i| виявлена порівняно слабо, являючи собою в ряді говірок лише продовження давнього [i]. Порівняно слабо також виявлена в поліських діалектах і фонема |и|, де вона виступає нерідко лише як рефлекс давнього [ы], чим ще більше підкреслюється протиставлення їх іншим українським говорам. Зате в цих говорах дуже широко представлена фонема |e|, в яких вона виступає не тільки відповідно до давнього сильного [ь] та етимологічного [e] у відкритих складах, а й у ненаголошених закритих, а також відповідно до давніх [ĭ] та [e] в ненаголошеній позиції. Також звужене вживання |a| в поліських говорах, де вона послідовно виступає лише відповідно до етимологічного [a]. Певні розрізнення спостерігаються і в частотності вживання фонем |o| та |y|. Так, у поліських говорах фонема |o| представлена частіше, бо тут вона виступає також відповідно до етимологічного [o] в новозакритих ненаголошених складах. Значне поширення фонема |y| має і в ряді поліських «недифтонгічних» говірок, де вона також може заступати етимологічні [o], [e] в новозакритих складах під наголосом.

Література:

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К., 1980.
2. Булаховський Л. Вибрані праці в п'яти томах. – Т.2. – К., 1977.
3. Жилко Ф. Діалектні відмінності голосних фонем української мови. – УМЛШ. – 1960. - № 4.
4. Залеський А.М. Вокалізм південно-західних говорів української мови. – К., 1973.
5. Назарова Т.В. Деякі фонетичні гіперизми в українських говірках Нижньої Прип'яті. – Діалектологічний бюлетень. – Вип. 8. – К., 1961.
6. Наконечний М. Фонетика в курсі «Сучасна українська мова» (За ред. Л.Булаховського). – Т. 1. – К., 1951.
7. Тоцька Н. Фонетика сучасної української мови. – К., 1989.

Лекція 2 год.

Тема: *Фонетика. Загальна характеристика українського діалектного консонантизму. Склад приголосних фонем у говорах.*

Мета: Ознайомити студентів із загальною характеристикою консонантизму українських діалектів та з характеристикою окремих груп приголосних.

Завдання: Подати основні відмінності українських діалектів у системі приголосних фонем, розглянути явища асиміляції, протези, епентези, метатези в українських діалектах.

План

1. Загальна характеристика українського діалектного консонантизму.
2. Характеристика окремих груп приголосних фонем.
3. Інші явища українського діалектного консонантизму (поширеність протетичних приголосних, подвоєння м'яких приголосних, явища метатези).

Систему консонантизму *середньонаддніпрянського* говору характеризують такі риси:

- 1) у частині полтавських говірок поширений особливий вияв [л] – ясенний або альвеолярний [л'], так званий напівпом'якшений «полтавський»: бул'а, мол'око, ходіл'и;
- 2) наявність протетичних приголосних [в], [г], [й] (*ворати, гискадра, Гадеса, йіроплан*), які у північних говірках часто відсутні (*узол, ўхо*); як гіперичне до протези явище спостерігається втрата початкових етимологічних приголосних (*орох* 'горох');
- 3) збереження опозиції м'яких і твердих приголосних [т] – [т'], [ц] – [ц'], [р] – [р'], а для частини говірок і [ж] – [ж'], [ш] – [ш'], [ч] – [ч'] у позиції перед [а] (*лош'а, волоч'ат'*); посилення функцій навантаження (вживання [р'] на місці [р] (*кур'і, р'ама, гр'ад, гончар'*));
- 4) ослаблення функціонального навантаження африкат [дз] > [з] (*звін, зєрало*), в окремих говірках зворотний процес (*дз'аб 'зяб', дзалєний 'зелений'*); [дж] > [ж] (*хόжу, сижу*);
- 5) зміна звуків [г] > [г] (дзіга, гудзик); [ф] > [х], [кв], [хв], [п], [в], [м] (*хварту́х, хва́брика, хорма*);
- 6) різнотиповість розвитку давніх сполук [губний приголосний + j]: а) збереження цієї сполуки (*свіато, жаб'ачий*); б) зрідка – втрата [j] з наступним пом'якшенням губного приголосного (*жаб'ачий*) і без пом'якшення (*сватий*); в) поява на місці [j] вторинного епентетичного приголосного [н'] (*полумн'а, мн'акий*);
- 7) зміна сполуки [вн] на [мн] (*рїмний*), сполуки [чн] на [шн] (*помїшнїк*);
- 8) в окремих словах заступлення [т'] на [к'] (*к'їсний, к'їсто*);
- 9) відносно рідке вживання протетичних приголосних (*вўлиц'а, йїржати*, але *острий, ўса*);
- 10) пом'якшена вимова [ч'] (*курч'а, ч'ужий*);
- 11) неоднаковий розвиток сполуки «губний приголосний + j» (*здорóвл'а, здорóвіа*);
- 12) відсутність в окремих словоформах чергування задньоязикових приголосних [г], [к], [х], [з] шиплячими і свистячими приголосними (на *дорóг'ї, рук'ї*);
- 13) перед глухими і в кінці слова дзвінки приголосні оглушуються (*т'ашко, міх 'міг'*).

Система консонантизму карпатської діалектної системи:

1. У східнокарпатських, західній частині західнокарпатських говорах, замість двофонемних сполук [бл'], [пл'], [вл'], [мл'] виступають двофонемні сполуки [бј] [пј] [вј] [мј], наприклад: рóбјат, тєрпјат, тóпјат, лошат, спјат, рóбјет, чи з опущеним [т] закінченням: рóбје, л'ўбје. Між іншим, у цих говорах, очевидно, за аналогією до 3-ї ос. множини виникли також ці самі двофонемні сполуки на місці [бл'], [пл'], [вл'], [мл'] і в першій особі однини: рóбју, тєрпју, кущу, стащу, ломју.
2. Асимілятивні перетворення груп губних [бн] – [мн], [вн] – [мн], що відомі в південно-західних говорах. Наприклад, [бн] – [мн] у східнокарпатських говірках: р'їмний, рїмн'ати, дамно', здамну, сламно; рідше – [бн] – [мн] у північнокарпатських говірках: дрїмний, срїмний, потрїмно; також поширені в західній частині середньозакарпатських та в північній частині західнокарпатських говірок асимілятивні перетворення груп [дн] – [нн]: холóнный, занный, трúnно.

3. Фонема [д'], [т'] в східнокарпатських говірках у позиції перед [і], [е], а також в абсолютному кінці слова переходять у задньоязикові [г'], [к']: к'іло – т'іло, к'істо – т'істо, к'ітка – т'ітка, г'ім – д'ім, г'істати – д'істати. У східнокарпатських говірках фонема [д] у сполуці [дц'], унаслідок регресивної асиміляції переходить у [ц'], а в результаті наступного стягнення сама двофонемна сполука [ц'ц'] нерідко перетворюється в [ц']: тринáц'ц'іт', дванáц'іт', двáц'іт'.

4. Ствердіння фонем [с'], [з'] спостерігається в південнокарпатських і західнокарпатських говірках, у звукосполуках [с'к], [з'к], що виступають у прикметникових суфіксах -ський-, -зкий- та в іменниковому суфіксі -иско-, наприклад: пól'ска, пán'ска, ниска, слиска, хлописко, кониско, дитинúско, пасовúско.

5. У західнокарпатських і в західній частині середньозакарпатських говірок ствердіння шиплячих [ж'], [ш'] спричинило виникнення неможливих у давні часи звукосполук [жы], [шы]: жыто, жыла, жыти, шыти, грошы. У східнокарпатських говорах відомі м'які фонemi [ж'], [ш']: бiж'у, мoж'у, мoж'еш, бiж'út, нoш'у, прош'у. З інших явищ, пов'язаних із шиплячими, є перетворення груп [шк], [жк] – [чк], [ч'к], що спостерігаються в західній частині карпатських говорів, зокрема в західних середньозакарпатських, північнозакарпатських та західнозакарпатських говірок: ч'кола – школа, шкода – шкода, доч'ка – дошка, прачка – пражка.

6. У карпатських говорах африката [дж], крім дієслівних форм 1-ї особи однини теперішнього часу типу *ходжу, воджу*, виступає, хоч і непослідовно, як рефлекс праслов'янських звукосполук [dj] у словах типу *саджа, меджа, пр'аджа, іджа, мѣджи, помѣджи* (між, поміж), а також може заступати в окремих словах фонему [жс]: *джуравел', джаворонок, джмирити, джигалка*, і фонему [ч] як наслідок асимілятивного одзвінчення: *ходж би*. Причому в східнокарпатських, західнокарпатських говірках, на відміну від інших говорів, виступає й м'яка африката [дж']: *дж'ерело, дж'міл', дж'еворонка, дж'ігун, дж'ур', саж'ейут*, також заступлення фонемами [дз], [дз'] фонем [з], [з']: *дз'ерно, дз'ір, дз'візда, хадз'ейін, хадз'ейство*. У карпатських говорах в усіх випадках на місці звука [ч] виступає звук [ч']: *печ'еш, печ'у, печ'ут, кл'уч', ч'ому', ч'оловік, ч'ас, ч'ого*. У західній частині середньозакарпатських говірок спостерігається заступлення звука [ч] звуком [ш]: *ш':útка – щітка, ш':ást'a – щастя, ш'улувік – чоловік, ш'о – ч'о, каш'ка – качка, ш'орт – чорт*. Майже послідовне ствердіння [ц'] спостерігається в східнокарпатських говірках, у зв'язку з чим можна говорити про злиття цієї фонemi з фонемою [ц] у кінці слів: *хлопец, купец, вінец*; а також перед голосними [у], [а], [е], [и] та приголосними [в], [м]: *пѣрцу, вѣлцу, цѣсте, цѣр'кун, цѣрок'*.

7. Найпослідовніше давнє розрізнення [р], [р'] збереглося у східнокарпатських говірках: *кoсáр', л'ікар', утíр', цар', вер'х, гíр'кий*. У карпатських діалектах можна відзначити вживання специфічного напіввідкритого заднього носового звука [ɣ], що виступає найчастіше в словах запозичених у позиції перед [к], [г], хоч може зустрічатися й у питомих слов'янських словах, наприклад: *гиртаѣка, плаѣка, годіѣка, тоѣкий, співаѣка, аѣгіна*. У північнозакарпатських говорах відбувається заступлення [л] через [в] ([ŷ], [v], [w]) в абсолютному кінці слів, а також у середині та на початку: *орѣѣ, стій, гоѣка, с'півава*. У північнокарпатських говірках звукосполука [нк] може переходити в [н'к']: *жін'ка, шин'кар, шкл'ін'ката*. У східнокарпатських говірках більш-менш послідовно виступають сполуки [ип], [ил], [ыр], [ыл], [ер], [ел], хоч паралельно з цими сполуками, виступають і сполуки [ри], [ли], [ры], [лы], [ре], [ле]: *кырвавий, гырміти, гылтати, хырбѣт, блыха, дрыва, слыза*.

8. Для східнокарпатських говірок характерний перехід [т'] – [к'], [д'] – [г'] не лише перед [і], [е] та їхніми фонетичними варіантами, а й у кінці слів.

9. Метатеза, тобто перестановка звуків, найчастіше приголосних чи складів, належить до порівняно рідко вживаних явищ. Вона спостерігається в усіх українських говорах, а окремі метатезовані форми закріпилися як літературно-нормативні: *бондар – боднар –*

боднарь, ведмідь – медвідь, суворий – суровий – суровый. У багатьох українських говорах району Карпат широко знане слово *колóпн'і*, що є метатезованою формою від *коноплі*.

Консонантизм південно-західного наріччя: а) дзвінкі приголосні перед глухими та в кінці слів звичайно втрачають свою дзвінкість (*вітказати, вашко, солоткий, сторош, зуп* та ін.); б) відсутнє подовження приголосних в іменниках середнього роду типу *зілля* в майже усіх південно-західних говорах, крім окремих південноволинських говірок (*зіл'а – зіл'е* тощо); в) відсутність вставного [л] після губних у дієслівних формах 1-ї ос. однини та 3-ї ос. множини в частині говірок, зокрема в галицько-буковинських (*бавју, л'убју, ломју*, вони *ловјет, робјет* та ін.), при широкому вживанні в більшості говірок вставних [л], [н] після губних в інших категоріях слів; г) поширеність у багатьох говірках переходу палатальних приголосних [н'], [д'], [т'] в позиції перед наступними приголосними в [j] (*сонејко, д'івојка, двајц'іт* тощо); д) палатальна (дуже м'яка, з домішкою шиплячого елемента) вимова [с'], [з'], як [с''], [з''] в ряді говірок (*с'віт, з'вір, ц'віл'* та ін.); й) перехід м'яких [т'], [д'] у [к'], [г'] у галицько-буковинській групі говорів, особливо в східнокарпатських і покутсько-буковинських говірках, де він вилився в системне явище; ж) наявність звукосполук [ир], [ил], [ер], [ел], а в карпатських говорах і [ыр], [ыл] поряд із звичайними [ри], [ли] з колишніх [ръ], [лъ], [рь], [ль] у багатьох південно-західних говорах (*кирвавий, гилтати, кервавий, кьрвавий, кьрвавиц'а* тощо).

Література:

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К., 1980.
2. Брахов В.М. До акустичної характеристики північноукраїнських дифтонгів // Питання експериментальної фонетики. – К., 1963.
3. Дзєндзелівський Й.О. Конспект лекцій з курсу української діалектології (Ч. 1. Фонетика). – Ужгород, 1965.
4. Могила А.П. Деякі фонетичні особливості (консонантизм) говірок Західної Черкащини. – Наукові записки Київського університету, т. 17, Вип. 2. – Збірник філологічного факультету, № 13. – 1958.
5. Тимошенко П.Д. Про звук в українській мові і його передачу на письмі. – УМЛШ. – 1954. - № 2.

Лекція 2 год.

Тема: *Морфологія. Відмінності між українськими діалектами на морфологічному рівні.*

Мета: Ознайомити студентів із спільними та відмінними рисами морфології говорів, висвітлити різновиди морфологічних відмінностей української діалектної мови та їх причини.

Завдання: З'ясувати морфологічні відмінності іменних частин мови, зумовлені особливостями фонетики місцевих діалектів та викликані різними напрямками граматичної аналогії (індукції).

План

1. Різновиди морфологічних відмінностей української діалектної мови.
2. Діалектні відмінності в іменниках.
3. Діалектні відмінності прикметників.
4. Діалектні особливості творення і відмінювання числівників у діалектах.
5. Діалектні відмінності займенників.

У північнолемківських говорах для творення назв осіб чоловічого роду за характером їх діяльності та родом професії найчастіше вживається суфікс -ар (ар'): веретина́р, веретенник < веретено, гонта́р' 'гонтар' < гонт, дріта́р' 'мандрівний ремісник, який лагодив посуд за допомогою дроту або виготовляв вироби з нього' < дріт, колесар 'колісник' < колесо та ін. Така продуктивність пояснюється архаїчністю лемківського говору й підтримується сусідством інших західноукраїнських говорів, а також польської

та словацької мов, у яких цей суфікс дуже поширений. Активними є також суфікси -ник, -ец, -ач: бортник 'бджоляр' < борт 'вулик у дереві', різник 'той, хто забиває худобу на м'ясо' < різати, косець 'косар' < косити, стрылец 'мисливець' < стрыл'ати 'стріляти', вйазач 'в'язальник' < вйазати. Суфікс -ан є особливо продуктивним у лексемах на позначення осіб за їх територіальним походженням. До менш поширених суфіксів у межах назв осіб чоловічого роду відносимо -тел', -ух, -ун, -ас, -ц'(а), -аш(-ош): г'ястител' 'власник' < г'яст 'влада', мішчух 'мешканець міста' < місто, трепун 'базіка' < трепати 'базікати', дурнас 'дурень' < дурный 'дурний', выдумц'а 'вигадник' < выдумати 'вигдумати', заступц'а 'заступник' < заступати, пристах 'приймак' < пристати 'приєднатися', фуйарош 'людина, що виготовляє сопілки' < фуйара 'сопілка' та ін.

Назви осіб жіночої статі в основному мотивуються назвами осіб чоловічої статі. Лише поодинокі деривати – назви осіб жіночої статі – перебувають поза згаданим словотвірним відношенням: завитка 'дівчина, що має позашлюбну дитину', копыўка < копил 'позашлюбна дитина' від румунського слова «copil» – дитина. У назвах жіночого роду переважають утворення з суфіксами -к(а) й похідними від нього (живанка 'пустунка' < живан 'пустун', кривн'ачка 'родичка' < кривн'ак 'родич').

Деякі з іменників у звуковому оформленні зазнали впливу сусідніх польської та словацької мов: беднар 'бондар', пор. слц. bednar; бубніста 'бубнягр', пол. bebnista; годин'ар, годин'ар 'годинникар', слц. hodinar, hodiny, hodinky 'годинник', godzina 'година'; гарчар 'гончар', пол. garcarz; гус'ар 'пастух гусей', слц. husiar.

Словотвір українських говорів вивчали багато дослідників. Слово-творення закарпатських верхньонадборжавських говірок досліджував В. В. Німчук, інших говірок Закарпаття – В. І. Добош, буковинських – К. М. Лук'янюк, частково говірок басейну верхнього Дністра і верхньої Прип'яті – Г. Ф. Шило, лемківських – С. Є. Панцьо та Г. В. Шумицька, степових Нижнього Подністров'я – Й. О. Дзензелівський, слобожанських – З. С. Сікорська та ін.

Парадигматика іменника в українських говорах

Відмінювання іменників в українських говорах визначилося внаслідок перебудови давніх іменних основ за родами, а також взаємодіянням твердих і м'яких різновидів (у межах типів відмін). Взаємодії твердих і м'яких основ у межах певних типів відмінювання ґрунтувалися на фонемних розрізненнях. У частині південно-західних говорів, у зв'язку з посиленою диспалаталізацією приголосних, м'які основи іменників занепадають. Ствердіння шиплячих і *r* спричинило виникнення так званої мішаної групи – проміжної між іменниками з твердими і м'якими основами. У частині говорів іменники з основами на шиплячі зберігають закінчення м'яких основ. У південно-західних говорах особливо сильно діяла індукція відмінкових закінчень твердих основ на закінчення іменників з основами на шиплячі, а також /p/ та /j/. Ці закінчення поширилися і в південно-східних говорах (зокрема, в мозаїчних вкрапленнях говіркових елементів південно-західних говорів).

Особливості відмінювання іменників жіночого роду з флексією -а: розрізнення у твердому варіанті флексій -і (у південно-східних і південно-західних говорах) та -іє, -е (у поліських) у дав.-місц. одн.; розрізнення у м'якому варіанті флексій -і (у південно-східних говорах/, -іє (у поліських), -и (у південно-західних) у цих же відмінкових формах; розрізнення поміж діалектами форм ор. відм. одн. -ойу, -ейу (південно-східні та поліські говори), -оў, -еў (більшість південно-західних), -ом, -ем (окремі південно-західні) тощо.

Особливості відмінювання іменників II відміни: форми дав.-місц. відм.одн. на -ові, -еві (рідше -у) у південно-східних, -ови, -еви (зрідка -у) у південно-західних, -у (в окремих говірках -ови, -еви) у поліських говорах тощо.

Особливості відмінювання іменників III відміни: флексія -и в род. відм. одн. у багатьох говорах від ряду іменників (соли, любови, крові, смерті тощо), діалектні розрізнення у формах ор. відм. одн. тощо.

Особливості відмінювання іменників IV відміни в говорах української мови. Різне оформлення по говорах род. відм. мн. іменників типу люди, гості та ін. Збереження

архаїчних форм відмінювання іменників у більшості південно-західних говорів: а) наз. відм. мн. на **-ове** (*синове, братове, кумове* та ін.), зрідка збереження старовинних чергувань задньоязикових (*птаси, воуци* та ін.); б) дав. відм. мн. на **-ом, -ім** (*сином, д'іт'ом, л'уд'ім* та ін.); в) місц. відм. мн. на **-ох, -іх** (*на волох, по л'уд'ох, на груд'іх* тощо) та спорадичні форми такого типу в окремих лівобережних південно-східних говорах (у *груд'іх, на кон'іх* та ін.); г) зрідка ор. відм. мн. на **-и, -ы** (*даўними часи, медже бойкы*) тощо.

1. При збереженні протиставлення твердого й м'якого різновидів відмінювання іменників виразний вплив твердого різновиду на м'який і мішаний (дав. відм. – *з'ат'ові, тов'аришові*, ор. в. *ковал'ом, п'ал'ц'ом*).

2. У частині говірок спостерігається розподіл уживання паралельних закінчень род. відм. одн. іменників I відміни: під наголосом **-и** (*гор'і, нор'і*), не під наголосом **-і** (*х'ат'і, хм'ар'і*).

3. Зрідка у говірках зберігаються давні закінчення род. відм. одн. іменників III відміни **-и** (*ра́дости, со́ли*).

4. В ор. відм. одн. іменники I відміни можуть мати паралельні закінчення **-оїу, -ейу**. Помітний вплив закінчень іменників ч. р. на іменники ж. і с. р. у род. відм. одн. (*хат'їў, ноч'їў, оз'єр'їў, тел'ат'їў*).

5. Паралельні закінчення широко відомі в іменниках колишніх t-основ: у род. відм. **-ати, -ат'і, -а** (*тел'ати, тел'ат'і, тел'а*), дав. відм. **-у, -ату, -атов'і**, ор. відм. **-ам, -ом, -атом**.

6. Паралельні закінчення властиві ор. відм. множинних іменників (*с'ан'ми – с'анами, г'он'ми – г'онами*).

7. Відсутність у формах непрямих відмінків особових займенників приставного «н» (*к'оло й'єїі, на й'ому*).

8. Певні залишки форм давального, орудного відмінка двоїни збереглися у вигляді флексій **-има, -ома, -ема, -ма** орудного відмінка множини ряду іменників у багатьох українських говорах, зокрема найчастіше в південно-західних: *зубома, язикома, дверима, грошима, плечима, тілома, дверема, полома*.

У південно-західних і частково поліських і південно-східних говорах, на відміну від літературної мови, ще зберігаються форми двоїни. Вони вживаються при числівниках *два, дві, обидва, обидві, три, чотири* у називному та знахідних відмінках жін. роду. Наприклад: *дві руці, три нозі, чотири жінці, три березі, дві душі, три молодіці* тощо. Зберігається в деяких південно-західних говорах і форма орудного відмінка двоїни. Наприклад: *бровіма, косіма* та ін. Так само досить помітна в південно-західних і поліських говорах форма двоїни в іменниках середнього роду **-о-, -jo-** та **-es-** основ. Наприклад: *дві в'ікні, дві плечі* тощо.

Відмінювання прикметників

У відмінюванні прикметників спостерігається чимало відмінностей між українськими говорами. Вони виявляються як у розрізненні твердої та м'якої груп прикметників, так і в оформленні окремих відмінкових форм, насамперед форм називного-знахідного відмінків однини й множини. Залежно від того, якою мірою розрізняються прикметники твердої і м'якої груп, серед українських говорів виділяють три типи: 1) говори з послідовним розрізненням твердої і м'якої груп, до яких належать майже всі південно-східні, поліські та частина південно-західних говорів; 2) говори, в яких відбулося послідовне вирівнювання відмінювання прикметників м'якої групи за зразком твердої групи, внаслідок чого всі прикметники відмінюються за твердою групою, що характерне для більшості південно-західних говорів; 3) говори з непослідовним розрізненням твердої і м'якої груп, до яких належить частина поліських, зокрема волинсько-поліські говірки, і південно-східних говорів, зокрема слобожанські і східнополтавські, в яких певна частина прикметників твердої групи почала відмінюватися за м'якою групою.

В основній масі південно-західних говорів, як у твердій, так і в м'якій групах прикметників чоловічого роду, в називному-знахідному відмінках однини виступає флексія **-ий** (у карпатських говорах часто **-ийй**). У деяких південно-західних говорах,

зокрема у східнокарпатських і західноволинських, для яких властива обмежена артикуляція звука [и], флексія *-ий* може реалізуватися як *-ей, -еий*: *білеей, добреей, малеей* тощо.

Прикметники середнього роду в основній масі українських говорів, зокрема в південно-східних і в більшості південно-західних, у називному-знахідному відмінках однини мають членні стягнені форми з флексією *-є*: *добре, нове, тепле, широке, син'є, домашн'є, літн'є*. Із південно-західних говорів лише в карпатських говорах, зокрема в середньо-закарпатських, прикметники середнього роду в називному-знахідному відмінках однини виступають у членній нестягненій формі з флексією *-оје*: *доброје, н'імоје, файноје*. В основній масі поліських говорів поширені членні нестягнені форми прикметників середнього роду на *-еје*, хоч поряд зустрічаються й форми на *-оје*, напр.: *глухе'је* (і *глухоје*), *бага'теје, блискучеј'є*.

Прикметники жіночого роду в називному відмінку однини в південно-східних і південно-західних говорах, включаючи й карпатські говори, мають звичайно членні стягнені форми з флексією *-а*: *добра, нова, син'а, жітн'а*. Поліські ж діалекти мають членні нестягнені форми на *-аја*; напр.: *молод'аја, сл'іп'аја, стар'аја*. Членні нестягнені форми з флексією *-ују* виступають у поліських говорах у знахідному відмінку однини (*молод'ују, вес'елују, сін'ују*), в той час як у південно-східних і південно-західних говорах звичайно маємо стягнені форми із флексією *-у* (*молоду, в ис'елу, сін'у, літн'у, літну*).

У прикметниках жіночого роду в українських говорах спостерігаємо значну варіативність флексій родового відмінка однини. У переважній більшості говорів поширена флексія *-ојі* як у твердій, так і м'якій групі. У волинсько-поліських і підляських говірках поліських говорів, а також у західній частині південно-волинських говірок південно-західних говорів поширена флексія родового відмінка однини *-ејі*: *д'обрејі, г'ордејі*.

У давальному відмінку однини прикметники чоловічого й середнього роду в усіх українських говорах мають форми із флексією *-ому*, яка в південно-західних говорах з сильним уканням може набирати фонетичного вигляду *-уму*. Ця флексія переважає в південно-східних говорах і в місцевому відмінку однини, куди вона була перенесена з давального відмінка однини, хоч паралельно, проте, відчутно рідше, в них виступає й флексія *-ім* (пор.: *на д'об'б'рому – на д'об'рім, на молод'об'му – на молод'ім*). У південно-західних і поліських говорах у місцевому відмінку однини прикметники чоловічого й середнього роду звичайно закінчуються на *-ім* (*< омь, -емь*): *на доб'рім, на молод'ім, на літн'ім, на сін'ім*. У західнокарпатських же говірках нерідко маємо й флексію *-ым, -им* (*доб'рым, великим*).

У родовому-місцевому відмінках множини поширені флексії *-их, -іх*, хоч у південно-західних говорах переважає флексія *-их* (*на доб'рих, на син'их*), яка в карпатських говорах може набирати фонетичного вигляду *-ых* (*доб'рых, молод'ых*).

У давальному відмінку множини виступають флексії *-им, -ім* (*до'б'рим, сін'ім*), а в південно-західних – *-им* (*доб'рим, син'им*), у карпатських – *-ым, -им* (*ф'айным, сін'им*).

Література:

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К., 1980.
2. Кобилянський Б.В. Діалект і літературна мова. – К., 1960.
3. Могила А.П. До характеристики середньо-черкаських говірок. – К., 1958.
4. Приступа П.І. Говірки Брюховецького району Львівської області. – К., 1957.
5. Середньо-наддніпрянські говори. – К., 1960.
6. Українська діалектна морфологія. – К., 1969.
7. Українська діалектологія й ономастика. – К., 1964.

Лекція 2 год.

Тема: Дієслово. Діалектні явища у дієслівних формах.

Мета: Висвітлити морфологічні особливості дієслова в українських діалектах, з'ясувати основні діалектні явища в системі дієвідмінювання.

Завдання: Розглянути діалектні відмінності в дієслівних формах: інфінітива, зворотних, форм, дійсного, умовного та наказового способів.

План

1. Форми інфінітива у різних діалектах.
2. Зворотні форми дієслова.
3. Діалектні форми дієслів теперішнього часу.
4. Діалектні форми дієслів майбутнього часу.
5. Роль енклітиків у формах дієслів минулого часу та дієслів умовного способу.
6. Незначні відмінності у формах наказового способу між українськими діалектами.

Морфологічні особливості дієслова в говорах української мови: особливості вираження часових форм

Теперішній час

В українській діалектній мові в системі дієвідмінювання є чимало особливостей, що проявляються не тільки в наявності у різних говорах окремих форм, викликаних як фонетичними причинами, так і різними аналогіями, але й у самій системі дієвідмін.

В українській літературній мові, як і в більшості говорів, усі дієслова за типами дієвідмінювання поділяються на дві дієвідміни. Першу дієвідміну склали дієслова колишніх I–III класів (за основою теперішнього часу), які в закінченнях 2-ї та 3-ї особи однини та 1-ї та 2-ї особи множини мають голосний *-e-* (*-je-*), а в 3-й особі множини *-y-* (*-ju-*). До другої дієвідміни ввійшли дієслова, які в закінченнях 2-ї та 3-ї особи однини та 1-ї та 2-ї особи множини мають голосний *-и-*, *-і-* (*-ji-*), а в 3-й особі множини – голосний *-а-* (*-ja-*). Крім того, виділяється ще й так звана архаїчна дієвідміна, що склалася з колишніх атематичних дієслів V класу і представлена дієсловами *дати*, *їсти*, *бути* та дієсловами з основою *-вісти*.

Однак, крім цих дієвідмін, в українських говорах у межах I дієвідміни виділяється досить численна за своїм складом група колишнього III класу з інфінітивною основою на [a] й основою теперішнього часу на [j] після [a] (*знáти – зна́јут'*, *л'тáти – л'ітáјут'* та ін.), які мають у ряді діалектів своєрідне дієвідмінювання, у зв'язку з чим їх можна було б виділити в окрему дієвідміну. Цю групу дієслів називають окремим різновидом I дієвідміни.

У дієсловах I дієвідміни в 1-й ос. однини між українськими говорами спостерігається порівняно небагато відмінностей. Так, у дієсловах окремого різновиду з інфінітивною основою на *-а* в ряді карпатських говорів, зокрема в західнокарпатських, частково – в північнопідкарпатських і в північно-західній частині середньозакарпатських, виступає, очевидно, під впливом атематичних дієслів *ім*, *дам* особова флексія *-м*: *знам*, *мам*, *д́умам*, *рубáм*, *с'півáм*, *слухáм* та ін. У значній частині середньозакарпатських говірок, а частково також і в північнопідкарпатських, у цих формах зберігається особова флексія *-у*, перед якою, проте, або опускається [j], або ж частіше заступається через [v]: *да́у*, *зна́у*, *ма́у*, *д'áкуу* тощо; *да́ву*, *зна́ву*, *ма́ву*, *куп'у́ву*, *д'ыхáву*, *чита́ву* та ін. Таке ж [j] і вставляння [v] властиві для цих говірок і в формах 3-ї ос. множини (пор.: *зна́ут*, *знав'у́т*, *знав'у́т'*; *чита́ут*, *чита́вут*, *чита́вут'*; *ма́вут*, *ма́вут'* тощо).

У дієсловах 1-ї ос. однини та 3-ї ос. множини від інфінітива на задньоязикові приголосні [g], [k] у ряді поліських говірок на пограниччі з білоруськими немає перехідної палаталізації цих приголосних: *запра́гу*, *запре́гу*, *пеку́*, *бере́гу*, *могу́*, *магу́* тощо. Подібні форми трапляються і в деяких наддністрянських, зокрема в говірках батюків (*пеку́*, *могу́*, *пеку́т*, *могу́т*) та середньозакарпатських, зокрема в затисянських говірках на Виноградівщині (*пеку́*, *пеку́т* та ін.), хоч у цих говірках вони виступають звичайно тільки в паралельному вжитку.

Цікаву форму 1-ї ос. однини від дієслова лити маємо в подільських і галицько-буковинських говорах, де вона виступає у вигляді: л'ицу і л'ају чи л'ају.

Значно поширеніші відмінності між українськими діалектами у формах 1-ї ос. однини дієслів II дієвідміни, зокрема з основою на передньоязикові приголосні -д, -т, -з, -с та губні -б, -п, -в, -м. Щоправда, ці відмінності зводяться переважно або майже винятково до фонетичних видозмін форм, однак вони, обмежуючи сферу своєї дії лише певними формами, носять граматиалізований характер. Так, у переважній більшості українських говорів старшої формації, зокрема в південно-західних і поліських, а також у північній смузі середньонаддніпрянських говірок південно-східних діалектів, як і в літературній мові, у формах 1-ї ос.

однини дієслів з основою на передньоязикові зубні ці приголосні чергуються з відповідними шиплячими (д – дж, т – ч, з – ж, с – ш), що є відбиттям давніх східнослов'янських чергувань d, t, z, s у звукосполучі з j; пор.: *ходжу́, воджу́, сиджу́, кручу́, лечу́, вожу́, лажу́, ношу́, кошу́, машчу́*, та ін. (пор. південно-західні з наголосом на основі: *ходжу, воджу, кручу, вожу, ношу, кошу, машчу* та ін.). У значній частині цих говорів у чергуванні [d] : [дж] відбувалося спрощення [дж] > [ж]. Це, зокрема, сталося в багатьох середньонаддніпрянських і лівобережнополіських говірках (пор.: *хожу́, сижу́, бужу́* та ін., хоч і *воджу́*, бо є *вожу́* від *возити*, *хажу́, важу́* та ін.), у яких нерідко згадані форми вживаються паралельно із старішими формами з [дж].

У переважній більшості південно-східних говорів, зокрема в південній смузі середньонаддніпрянських і слобожанських говірок і в усіх степових, а також у деяких південно-західних говорах, зокрема в південно-східній смузі подільських говірок і в буковинських та частково в східнокарпатських говірках, за аналогією до інших особових форм, зокрема до форми 3-ї ос. множини (одного з крайніх членів дієслівної парадигми), відбулося вирівнювання форм 1-ї ос. однини, що виявилось в утраті чергування [d], [t], [z], [c] з шиплячими; пор.: *ход'у́, вод'у́, сид'у́, буд'у́, крут'у́, лет'у́, воз'у́, лаз'у́, нос'у́, мас'т'у́, јіз'д'у́* та ін.) (пор. також подільські, буковинські та правобережні південно-східні з наголосом на основі: *ход'у́, вод'у́, буд'у́, крут'у́, вóз'у́, нóс'у́, кóс'у́, мас'ц'у́* та ін.). Ареал цих говорів приблизно окреслюється такою лінією зі сходу на захід: північніше Харкова, Полтави, Черкас, Вінниці, Чернівців і далі на південний захід приблизно по р. Черемош. Крім того, є ще два менші ареали, що охоплюють східні райони Сумської області, а також північну частину правобережнополіських і північно-східну частину волинсько-поліських говірок, проте на цих ареалах форми типу *ход'у́, нос'у́, хóд'у́, нóс'у́* побутують паралельно з формами типу *ходжу́, хожу́, хóджу, хóжу*. Щоправда, й у південно-східних діалектах, розміщених на південь від розмежувальної лінії ареалу без чергувань [d] – [дж], [ж], [t] – [ч] та ін., зокрема в полтавських, середньочеркаських, виступають форми типу *вожу́, кручу́*, але тільки як варіанти до основних форм типу *ход'у́, крут'у́* та ін. Таким чином, нові форми 1-ї ос. однини, де немає чергувань передньоязикових зубних із шиплячими, найбільшою мірою поширені звичайно в діалектах новішої формації.

З інших діалектних форм 1-ї ос. однини відзначимо ще форми дієслів з основою на губні приголосні, в яких замість двофонемних сполук [бл'], [вл'], [мл'], очевидно, за аналогією до форм 3-ї ос. множини, виникли двофонемні сполуки [бј], [пј], [вј], [мј]; пор.: *рóбју, л'у́бју, кúшу,*

тёрпју, стацју́, лóмју та ін. Такі форми поширені в ряді галицько-буковинських говорів, зокрема в південній частині наддністрянських, у надсянських, покутсько-буковинських говірок, у східній частині східнокарпатських говірок, а також у ряді правобережнополіських говірок, зокрема в західній їх частині.

У 2-й ос. однини відмінності між українськими говорами стосуються лише дієслів окремого різновиду I дієвідміни з інфінітивною основою на -а і атематичних дієслів архаїчної дієвідміни.

У дієсловах архаїчної дієвідміни в більшості говорів, зокрема у південно-східних, в основній масі поліських, за винятком крайніх північних говірок – лівобережно- та правобережнополіських (де маємо форми *дас'і, јес'і*) і південно-західної частини волинсько-поліських, поширені форми, що збігаються з літературною мовою: *дасі, јісі, відповісі*; у подільських говірках, а також у західній частині волинських, у південно-західних і в північних наддністрянських говірках побутують форми, що виникли за аналогією до дієслів II дієвідміни: *дасіи, јісіи, повісіи* та ін; у покутсько-буковинських, східнокарпатських, карпатських говорах, а також у частині наддністрянських і в надсянських говірках звичайними формами 2-ї ос. однини цих дієслів є: *јиш, даш, повіш, даш', повіш'* та ін.; у більшості ж наддністрянських говірок – *јіс', дас', повіс'* тощо. Форми типу *даш, јиш* знаходимо також у південній частині степових говорів і в північно-східній частині слобожанських говірок, де вони виникли, мабуть, під впливом російських говірок.

Дієслова окремого різновиду I дієвідміни, становлячи в карпатських говорах і в надсянських говірках, по суті, окрему дієвідміну, в 2-й ос. однини мають стягнені форми: *знаш, думаш, слухаш, рубаш, читаш* та ін. Що ж до широко знаних у південно-східних і в більшості південно-західних говорах форм типу *зна́јиш, тумáјиш, слуха́јиш* тощо, то вони виникли, найвірогідніше, внаслідок фонетичного звуження [e] в позиції після [j], хоч цьому звуженню могла сприяти також аналогія до відповідних дієслівних форм II дієвідміни типу *крóјиш, до́јиш* тощо.

У 3-й ос. однини дієслова I дієвідміни в усіх українських говорах, як і в літературній мові, звичайно мають форму з опущеним особовим закінченням. Щоправда, в ряді карпатських говорів і в надсянських говірках, для яких властиві стягнені форми в 2-й ос. однини від дієслів окремого різновиду на -аш, відомі також стягнені форми і в 3-й ос. із збереженням особового закінчення: *думат, ўт'ікат, читат, рубат, га́дат, слухат, з'ві́дат, бі́гат* тощо, хоч поряд у середньозакарпатських говірках вживаються й нестягнені форми з опущеним особовим закінченням: *з'ві́даје, читáје* та ін. У поодиноких дієсловах I дієвідміни зустрічаються форми 3-ї ос. однини з особовою флексією -т(-т') і в деяких південно-західних говірках. Так, К. Дейна відзначає такі форми на Тернопільщині в двох говірках (Трубчин, Біловці), розміщених поблизу місця впадання р. Збруча в Дністер (йдет, несёт), а Г. Ф. Шило – від окремих дієслів у кількох населених пунктах (Ситне, Суходоли, Верба, Овадів) південної Волині (вја́жет', гíнет', со́хнет', т'ёгнет). Подібні форми К. Дейна, як і інші дослідники, вважає за архаїзми, хоч, мабуть, вони все-таки насправді є неологізмами, що виникли за аналогією до дієслів II дієвідміни.

У ряді говірок південно-східних говорів, зокрема в деяких слобожанських і окремих степових, унаслідок аналогії до дієслів II дієвідміни, підтриманої також впливом російської мови, в дієсловах I дієвідміни поширилися форми з особовою флексією -т': *ідёт', несёт', гра́јет', с'півáјет'* тощо.

Із діалектних форм дієслів I дієвідміни на окрему увагу заслуговують так звані усічені, чи стягнені, безфлексійні форми від дієслів окремого різновиду (колишнього III класу) типу *зна, гул'а*, що широко представлені в південно-східних говорах. Їх знаходимо в усіх лівобережних південносхідних говорах, зокрема в слобожанських, середньонад-дністрянських (південнокиївських і полтавських), а також степових; широко відомі вони і в правобережних південносхідних, зокрема на південній Київщині, Черкащині, Кіровоградщині, Миколаївщині тощо; напр., у середньочеркаських говірках: *гул'а, гука, видумл'а, коха, пліва, циба*; у полтавських: *зна, слуха, дума, гука, пита*. Особливістю говорів, у яких засвідчуються ці форми, є те, що в них усічені, чи стягнені, форми вживаються поряд з нестягненими з перевагою то тих, то інших.

Дієслова II дієвідміни в 3-й ос. однини в українських говорах звичайно зберігають флексійне -т'. Відмінності між діалектами в цій формі найчастіше проявляються в тому, що в одних із них флексійне -т' зберігає свою м'якість, а в інших воно зазнало ствердіння. М'яке флексійне -т' властиве південно-східним говорам і більшості поліських: *хóдит'*,

но́сит', во́зит', гово́рит' та ін. Щоправда, у волинсько-поліських говірках острівцями знаходимо й форми на -т, зокрема в говірках межиріччя Горині й Стиру та Стоходу й Прип'яті. Тверде флексійне -т поширене здебільшого в південно-західних діалектах (хóдит, но́сит, про́сит, во́зит та ін.), хоч, наприклад, у середньозакарпатських говірках на захід від р. Боржави маємо й форми з м'яким -т' (хóдит', но́сит', во́зит' та ін.). Форми з твердими флексійними -т трапляються й на території південносхідних діалектів, зокрема в середньочеркаських, хоч у більшості з них переважають форми на -т'.

У частині південно-західних говорів, зокрема на півночі наддністрянських і на півдні південно-волинських говірок, а також у південно-подільських, від дієслів II дієвідміни з кореневим наголосом паралельно вживаються форми 3-ї ос. однини з опущеним флексивним -т; пор.: *хóди, но́си, про́си, ро́би*, але *сиді́т, кричі́т, біжі́т*, а також *хóдит, но́сит* тощо.

Своєрідні форми 3-ї ос. однини від дієслів II дієвідміни поширені в багатьох південно-східних говорах. Тут унаслідок аналогії до дієслів I дієвідміни в дієсловах II дієвідміни з кореневим наголосом виникли форми з опущеною особовою флексією, що прирівнялися до дієслівних форм I дієвідміни: *хóде, но́се, во́зе, ро́бе, во́де, ко́се, ла́зе, ма́сте* та ін. Ці форми найпоширеніше вживаються в українських говорах нової формації, переважно в слобожанських та степових, включаючи й переселенські говірки. Однак вони поширені в паралельному вживанні або лише як варіанти до інших основних форм також у середньо-наддніпряньських (напр., у полтавських, середньочеркаських) говірках; знані вони і в південносхідних подільських, а також у буковинських і східнокарпатських (пор.: буковинські: *хóди, но́си, про́си* та ін., східнокарпатські, *мо́ле, ко́се, хóде* та ін.), однак в останніх ці форми, очевидно, того ж характеру, що і в північнонаддністрянських і південноволинських говірках.

Дієслова архаїчної дієвідміни в усіх говорах зберігають флексійне -т', (*дас'т', дас'ц', јіс'т', јіс'ц', јіес'т'* та ін.); лише в деяких південно-західних говорах, наприклад у східнокарпатських, тут виступає -т (*јіст, даст*), а в деяких середньозакарпатських маємо форми з опущеним -т (*дас', јіс'*).

У 1-й ос. множини в дієсловах усіх дієвідмін на всій території поширення української мови виступає особова флексія -мо. Проте коли на неї не падає наголос, вона може скорочуватися в -м. Це буває як у південно-східних і поліських говорах, так і в південно-західних; пор. у полтавських говірках: *ро́бим, несéм, хóдим* тощо, але й *ро́бимо, несемо, хóдимо* тощо; у лівобережнополіських: *ро́бим, зна́јем, несéм* тощо, а поряд: *ро́бимо, несемо́, хóдимо* тощо; у наддністрянських: *визéм, ка́жим, мо́чим, хóдим* тощо.

У карпатських говорах звичайно вживається особова флексія -ме, а в західнокарпатському – зрідка -мы: *хóдимо, робимо, пі́шеме, спі́ме* та ін., *ма́мы, зна́мы, јі́мы* та ін.; пор. також і від архаїчних дієслів: *јі́ме, да́ме, пуві́ме* тощо.

У дієсловах окремого різновиду I дієвідміни, для яких у карпатських говорах і в надсянських говірках характерні стягнені форми в однині, поширені в цих говорах стягнені форми і в 1-й ос. множини: *спі́ваме, чй́таме, ні́каме, слуха́ме* та ін., *ма́мы, зна́мы* та ін., *читáмо, слухáмо, питáмо* тощо.

У формах 2-ї ос. множини якихось відмінностей між українськими діалектами не відзначається. Тут укажемо лише на наявність у деяких південно-західних говорах, зокрема в карпатських, надсянських і в деяких суміжних з ними говірках, стягнених форм дієслів окремого різновиду I дієвідміни: *штáте, читáте, ма́те, зна́те, обзі́рате* тощо.

У 3-й ос. множини дієслова в усіх українських говорах виступають із флексійним -т. Це -т', як і в у формах 3-ї ос. однини, в більшості говорів, зокрема в південносхідних і поліських, звичайно зберігає свою м'якість, а в південно-західних втрачає, хоч в останніх є говірки (південно-західна частина середньозакарпатських та деякі ін.), в яких поширені форми з м'яким -т', як і в поліських (переважно у волинсько-поліських у басейні рік Горині, Стару, Случу) та в деяких південно-східних (зокрема, на Черкащині) є говірки з твердим флексійним -т. В одних лише покутсько-буковинських і східнокарпатських

говорах у дієсловах II дієвідміни опускається флексійне *-т*, а самі форми 3-ї ос. множини набувають вигляду: (вони) *хóд'е, нóс'е, вóз'е, гóн'е, јід'е, мóуч'є* та ін., *хóд'і, нóс'і, вóз'і, сід'і, јід'і* та ін., *хóд'у, нóс'у, вóз'у, сід'у, јід'у* та ін., *хóд'а, нóс'а, вóз'а, си'д'а, хва'л'а, јі'д'а* та ін. Причому характер кінцевого голосного (флексії) цих форм залежить від тих фонетичних перетворень, яких зазнав по говорах [а] (що походить з юса малого) після м'яких приголосних та [ј]. Тут доречно буде також нагадати, що в зв'язку з фонетичними змінами, яких зазнало [а] будь-якого походження після м'яких приголосних та [ј] у галицько-буковинських говорах і [а] в поліських діалектах, особова флексія 3-ї ос. множини дієслів II дієвідміни *-ат'* (<*ать*) оформилася в цих говорах своєрідно. Так, у галицькобуковинських говорах, зокрема в наддністрянських і надсянських говірках, вона нерідко набрала вигляду *-ет, -іт, -ут* (вони *хóд'ет, хóд'іт, хóд'ут* та ін.), а в поліських, якщо вона опинилася в ненаголошеній ет' (вони *хóдет, нóсет, кóсет, кúрет* тощо), а під наголосом – *-ат'* (вони *спл'ят', јед'ат', сід'ат', беж'ат'* тощо).

З інших діалектних явищ відзначимо поширення внаслідок аналогії до дієслів I дієвідміни в дієсловах II дієвідміни особової флексії *-ут'* замість *-ат'*, що спостерігається в ряді південно-східних говорів, зокрема в слобожанських (*хóд'ут, вóз'ут, нóс'ут, рóбл'ут, пól'ут* тощо), середньочеркаських (*кóл'ут, кóс'ут, мéл'ут, дóјут, пóјут* тощо), звичайно в дієсловах з кореневим наголосом, а також в окремих південно-західних, наприклад у деяких наддністрянських і південно-волинських (*говóрут, вáрут, кúрут, мóчут, пóјут* тощо). Такі форми виступають як у південно-східних, так і в південно-західних говірках звичайно як паралельні до інших форм з більшою чи меншою частотою вживання.

Література:

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К.: Вища школа, 1980.
2. Кобилянський Б.В. Діалект і літературна мова. – К., 1960.
3. Українська діалектологія й ономастика. – К., 1964.
4. Українська діалектна морфологія. – К., Вища школа, 1969.

Лекція

Тема: Синтаксис. Діалектна диференціація української мови на синтаксичному рівні. Діалектні відмінності у структурі речення.

Мета: Ознайомити студентів із діалектною диференціацією у синтаксичній системі української мови, з діалектними відмінностями в інтонації й ритмі мовлення.

Завдання: з'ясувати співвідношення українського діалектного синтаксису й усного літературного мовлення, проаналізувати діалектні відмінності в синтаксичних конструкціях української мови.

План

1. Співвідношення українського діалектного синтаксису й усного літературного мовлення.
2. Типи відмінностей у синтаксисі української діалектної мови.
3. Діалектні відмінності у синтаксисі відмінків (тобто у словосполученнях)
4. Синтаксис простого речення в українській діалектній мові.
5. Відмінності у структурі простого речення.

Українська діалектна мова в синтаксисі має чимало відмінностей від літературної мови, зокрема від її писемної форми, що впливає із самої природи діалектної мови як суто усної форми мовлення.

У синтаксичній організації усного мовлення надзвичайно важливу роль відіграє інтонація та ритм мовлення, які поряд з контекстом, ситуацією мовлення є дуже істотними засобами організації вислову. І хоч ритмомелодика українського мовлення належить до малодосліджених ділянок українського мовознавства, саме на підставі мовної мелодії, за

діалектним ритмомелодичним підґрунтям можна майже безпомилково визначити територіально діалектну належність мовця, якщо він навіть загалом бездоганно розмовляє літературною мовою. Попередні дані дають підстави виділити в українській діалектній мові два основні типи фразової ритмомелодики: східноукраїнський, чи південно-східний, і західноукраїнський, чи південно-західний, а також, можливо, менш чіткий, третій – північноукраїнський, чи поліський, у кожному з яких виділяються ще й підтипи.

Усне мовлення (як літературне, так і діалектне) за своєю природою діалогічне, що найбільшою мірою відповідає потребам усного спілкування, однак у ньому представлені й певні різновиди монологічної форми мовлення.

Усі форми усного розмовного мовлення як літературного, так і діалектного характеризуються своєрідністю синтаксичної будови порівняно з синтаксисом писемної літературної мови, що випливає зі специфіки організації усного мовлення, ускладнення його додатковими факторами, зовнішніми експресивними й виражальними засобами, конкретними обставинами мовлення (інтонація, паузи, міміка, жести тощо).

У діалектній мові переважають прості синтаксичні структури, хоч і складні структури в ній представлені досить широко. Щоправда, в організації складних структур переважає сурядний спосіб поєднання складових частин над підрядними. Чиста підрядність зустрічається порівняно рідко й зазвичай поєднується із сурядними конструкціями.

Для діалектної мови властива більша, порівняно з писемно-літературною, поширеність безсполучникової сполуки речень, чому сприяє широке використання ритмомелодичних засобів – інтонації, пауз тощо. З інших особливостей діалектного синтаксису можна ще відзначити:

а) поширеність різного типу інверсованих структур із порушенням звичайного для української мови, зокрема писемної, словопорядку, а також граматично «неправильних» конструкцій, анаколуфів тощо;

б) широке використання неповних, еліптичних, приєднувально-видільних речень, еквівалентів речень, незакінчених і перерваних речень тощо, зокрема в діалогічній формі мовлення;

в) широке введення в речення різного роду модальних часток, вставних слів тощо, що нерідко зумовлюється вимушеними паузами, різними ситуативними факторами мовлення;

г) порівняно рідке використання пасивних зворотів і натомість широке вживання активних;

д) більшу поширеність безособових речень з присудками, вираженими безособовими дієсловами, при порівняно вузькому вживанні присудкових слів на *-но*, *-то*;

є) обмежене вживання конструкцій з дієприслівниковими й дієприкметниковими зворотами тощо.

Серед синтаксичних діалектних відмінностей, виходячи з генетичного принципу, розрізняють явища-архаїзми та явища-новотвори.

Наявність діалектних синтаксичних архаїзмів пояснюється збереженням у говорах давніх синтаксичних конструкцій, що сягають ще спільно-східнослов'янської або праслов'янської епохи, які втрачені вже іншими говорами й літературною українською мовою.

Значна частина діалектних явищ у синтаксисі є новотворами, що виникли на діалектному ґрунті внаслідок особливостей розвитку окремих говорів. Серед них чимало таких, що спричинені діалектними особливостями в морфології та лексиці, але основна маса їх – це суто синтаксичні явища, що стосуються організації як словосполучень, так і речень. Окремий тип діалектних відмінностей становлять явища, що виникли внаслідок тривалих міжмовних контактів, зокрема між суміжними говорами сусідніх мов, які спостерігаються звичайно в окраїнних говорах пограничних зон.

Говорячи про типи синтаксичних явищ української діалектної мови, необхідно враховувати також роль діалектного явища в мовній системі говору, оскільки у функціональному аспекті вони виявляються різними. Одні діалектні явища зустрічаються

тільки в говірках і говорах одного діалектного типу, завдяки чому за їх наявністю легко можна визначити загальний діалектний тип цих говірок і говорів (пор. підрядні часові речення з сполучником *зали*, *заким* чи підрядні умовні з сполучником *коб*, *коби*, *кобис'* у південно-західних говорах, конструкції з єднальними й протиставними сполучниками *док*, *дик* у поліських говорах тощо), інші вживаються в говорах різного діалектного типу, в зв'язку з чим не можуть претендувати на роль розрізнявальних ознак, що визначають загальний діалектний тип (пор. архаїчні конструкції узгодження присудка з підметом збірного значення, що зустрічаються в різних діалектних групах, напр., у полтавських говірках: *д'їтвора грајуц'а*; у нижньо-наддністрянських: *народ посхддилис' дивїц'а*). Відмінності між українськими говорами на синтаксичному рівні насамперед і найбільшою мірою стосуються словосполучень, переважно лише тих, що організовані за способом керування.

Відмінності в структурі словосполучень в українській діалектній мові можуть бути зведені до таких основних типів:

- 1) структури, в яких безприменниковій конструкції одних говорів відповідає безприменникова конструкція в інших говорах, а також і в літературній мові: *мені болит голова* (півд.-зах.) і *мене болить голова*;
- 2) структури, в яких безприменниковій конструкції одних говорів відповідає применникова конструкція інших говорів чи літературної мови або навпаки: *мені болит голова* (півд.-зах.) й *у мене болить голова* (півд.-сх.);
- 3) структури, в яких применниковій конструкції одних говорів відповідає применникова конструкція як в інших говорах, так і в літературній мові: *о десять годин* (півд.-зах.) і *о десятій годині* (півд.-сх.).

Серед діалектних структур словосполучень, у яких применникові конструкції одних говорів протиставляються применниковим конструкціям інших говорів, можна розрізнити кілька різновидів:

- 1) применникові конструкції, що утворені за допомогою того ж самого применника, але в різних говорах при ньому виступає ім'я в різних відмінкових формах (пор. у середньозакарпатських говірках: *о десять годин* і півд.-сх. та літ. *о десятій годині*; у наддністрянських *помежи люди говорити* і півд.-сх. та літ. *поміж людьми* чи *поміж людей* тощо);
- 2) рівнозначні применникові конструкції, в яких ім'я виступає у тій самій відмінковій формі, а применники при ньому в різних говорах різні (пор. середньозакарпат. *їду на гриби*, *пушой на університет* та півд.-сх. та ін. *їду по гриби*, *пішоу у університет* тощо);
- 3) рівнозначні применникові конструкції, в яких у різних говорах виступають як різні применники, так і різні відмінкові форми імені (пор.: півд.-сх. *їду по гриби* і західноподільськ. *їду за грибами*).

Певні відмінності між говорами спостерігаються і в конструкціях з род. відм. з применником *до* із значенням обставини місця, поряд з якими майже в усіх говорах виступають синонімічні конструкції *знах. відм. з применником в (у)*.

У північній частині лівобережнополіських говірок поширені конструкції род. відм. з применником *л'а*, *л'е* (коло, біля) із значенням місця.

Ряд відмінностей між українськими говорами маємо в організації словосполучень, до складу яких входить іменник чи займенник у давальному відмінку.

Конструкції з дав. відм. у сучасній українській літературній мові та в більшості говорів звичайно безприменникові. Проте в карпатських говорах і в деяких сусідніх говірках інших говорів південно-західних говорів досить широко вживаються конструкції з применником *к* та його варіантами *їд*, *ид*, *т*, *ку*, *ко* та ін., напр., у середньозакарпатських говірках: *пришоу д огньові*, *побігла їд ньому*, *каже д собі* тощо.

Окремі протиставлення між говорами виникають у структурі словосполучень завдяки специфічним діалектним применникам. Так, наприклад, у наддністрянських і надсянських говірках досить часто вживані конструкції *знах. відм. з применниками без*,

без, през, що відповідають літературному *через*, а в південноволинських – *проз*, що відповідає літературним *через та коло, повз*; пор. у надсянських говірках: *поплы'нуу без (через) воду, іді през л'іс, jed'te без поле та ін.*; у наддністрянських: *без (через) ліс, без дбугий час, без рік* тощо.

Діалектні відмінності в структурі простого речення в українській діалектній мові нечисленні.

Спостерігаються між говорами й відмінності в оформленні модальних типів речень, які проявляються в певних особливостях різних діалектів в інтонуванні питальних, окличних та розповідних речень, а також у вживанні в говорах по-різному оформлених питальних часток і неоднаковому оформленні еквівалентів стверджувальних і заперечних речень.

Відмінності між українськими говорами спостерігаються також в організації речень, ускладнених однорідними членами речення, які проявляються у вживанні в говорах різних сурядних сполучників.

Виразне протиставлення помітне між поліським говором і рештою українських говорів у вживанні єднальних сполучників при однорідних членах речення. Так якщо в південно-східних і в південно-західних говорах при однорідних членах, поєднаних єднальним зв'язком, звичайно виступають сполучники *та, та й*, то в поліських говорах у таких випадках звичайно маємо сполучники *да, да й, дий, дей*: *верну'лас дей зноў л'агла*.

Складносурядне речення. В організації окремих різновидів складносурядних речень спостерігаються між українськими говорами відмінності, які проявляються, щоправда, найчастіше лише в уживанні в говорах різних сполучників чи в перевазі в одних говорах одних сполучників, а в інших говорах – інших сполучників. Так у карпатських говорах для вираження протиставних відношень широко вживаються діалектні сполучники *ай, айбо, айно*, що виникли внаслідок лексикалізації давніх простих сполучників; пор. у середньозакарпатських: *Оты ја'блыка не розда'вайте, ай дайте свини*'; *Спа'ла бы, сигін'а'тко, айбо ни го'нна; Пушли' два моторы, айно на'ші шчос'нич ни руша'жут* тощо.

Відчутні відмінності між окремими діалектними групами української мови спостерігаються в організації складносурядних речень з проти-ставними відношеннями. Так, якщо в літературній мові й південно-західних говорах у реченнях цього типу дуже часто виступає протиставний сполучник *але*, то в південно-східних, зокрема в лівобережних, відповідно до нього часто маємо сполучники *ну (но)*, а також *а, та* (у поліських також *да, дак*).

Складнопідрядні речення. Відмінності тією чи іншою мірою трапляються в різних говорах в усіх типах складнопідрядних речень, проте найвиразніші протиставлення між українськими говорами спостерігаємо в організації підрядних додаткових, означальних та деяких обставинних речень, зокрема умовних, часових, мети, способу дії.

Діалектні особливості в організації складнопідрядних речень найчастіше зводяться до вживання в говорах різних діалектних сполучників, сполучних слів і співвідносних часток, а також до своєрідного використання окремих сполучників, що нерідко спричинюється розвитком у говорах полісемії окремих сполучників, зокрема сполучника *де* та деяких інших.

Підрядні додаткові речення в південно-східних і поліських говорах, як і в літературній мові, найчастіше поєднуються з головними за допомогою сполучників *щчо (шо), щчоб (шоб), щчоби*; напр., у полтавських говірках: *вона просиш', щчоб ба'т'ко хату ім дар*.

В означальних підрядних реченнях у південно-західних і в ряді південно-східних говорів може вживатися й полісемантичний сполучник *де*; пор. у подільських говірках: *Це та кон'а'ка, де Мат'ві'ї жі'здит* та ін.; у нижньонаддністрянських західностепових говірках: *Приходе той, де ма'је нака'зுவат' краску; Той, де ло'ве, ло'вит' далі* та ін.; у південнобессарабських: *вони сви'че будут' нести'с'а як т'і ку'р'і*.

Відмінності між говорами спостерігаються і в підрядних реченнях мети, якщо в південно-східних, а також у значній частині поліських говорів речення цього типу звичайно поєднуються з головним за допомогою сполучника *щчоб (шоб)* і зрідка *аби* (пор.

у полтавських говорах: *Зе'мл'у тре'ба обробр'а'ти, шчоб роди'ла р'а'сно; Треба й годува'ти, шоб дава'ла молоко' тощо).*

Між українськими говорами є також відмінності в організації інших типів підрядних речень, зокрема підрядних причини. Так у середньозакарпатських говірках ці речення можуть з'єднуватися з головним сполучниками зато (зауто), зато (зауто) бо, зач'им, зашч'о (зашто), тад' та ін.; напр.: Мішо дсста'у дво'йку, зато бо неи зна'у нич; Ја јіх биу, зашч'о не сід'іли дома.

Отже, в українській діалектній мові на рівні синтаксису треба розрізняти три основні діалектні системи: південно-західну, південно-східну й поліську, в кожній з яких, у свою чергу, виділяються й окремі підсистеми. Із цих основних систем найближчою до синтаксичної системи української літературної мови є, безсумнівно, південно-східна діалектна система, якій також властиві певні своєрідні діалектні ознаки.

Література:

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К., 1980.
2. Бевзенко С.П. Про діалектні відмінності української мови на синтаксичному рівні // Мовознавство. – 1976. - № 4.
3. Дзедзелівський Й.О. Спостереження над синтаксисом українських говірок Нижнього Подністров'я. – Діалектологічний бюлетень. – Вип. 5 – К., 1955.
4. Матвіяс І.Г. Лінгвогеографічне дослідження українського діалектного синтаксису // Мовознавство. – 1974. - № 2.
5. Матвіяс І.Г. Діалектна основа синтаксису в українській літературній мові // Мовознавство. – 2007. – № 1.
6. Добош В.І. Синтаксис українських південно карпатських говорів. – Ужгород, 1971.
7. Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. – К., 1966.

Лекція 2 год.

Тема: *Типи діалектних відмінностей у лексиці.*

Мета: Ознайомити студентів із діалектними особливостями на лексичному рівні, з'ясувати основні типи відмінностей у діалектній лексиці.

Завдання: Розкрити своєрідність діалектної лексики української мови, охарактеризувати діалектну лексику з погляду її походження, висвітлити особливості окремих шарів термінологічної та не термінологічної діалектної лексики.

План

1. Загальна характеристика лексики українських діалектів.
2. Основні типи відмінностей у діалектній лексиці.
3. Діалектна лексика з погляду її походження:
  - а) слова-архаїзми та їх особливості;
  - б) слова-іновації (запозичення), їх аналіз.
4. Нетермінологічна діалектна лексика.

Серед діалектних відмінностей у лексиці, якщо виходити із принципу співвідносності, слід розрізняти два типи: 1) протиставні (співвідносні), 2) непротиставні (неспіввідносні). Непротиставні лексичні діалектні відмінності полягають у наявності в певному говорі слів, яких немає в інших говорах, через те, що вони не мають відповідних предметів чи понять. Основна маса непротиставних лексичних діалектизмів – це переважно термінологічна лексика, пов'язана зі спеціальними галузями господарства, зі специфікою економіки й побуту певного краю, його географічним положенням, із специфікою матеріальної культури тощо.

Так, наприклад, у говорах Закарпатської області: кукуру́дза (киндири́ц'а, тиндири́ц'а, мелáй та ін.) і картóпля (кру́мпл'і, р'іпа, бу́л'ба), час збирання цих культур позначається спеціальними термінами: ла́ман'а чи ламан'á (час збирання кукурудзи), бран'á (час

збирання картоплі). Назви одягу в районі Карпат: лэйбик (ла́йбик), кепта́р, পে́тек та ін.; та назви специфічних місцевих страв: кулеша, дз'ама, суканіц'а тощо.

Простиставні лексичні діалектні відмінності полягають у тому, що для позначення того самого предмета чи поняття в різних говорах вживаються різні слова або слова, утворені від того самого кореня, але з різними словотвірними афіксами, чи слова з такими особливостями їх фонетичного оформлення, які не впливають із фонетичних закономірностей цих говорів тощо.

Серед протиставних діалектних відмінностей, залежно від їхнього характеру, виділяють кілька різновидів: 1) власне лексичні, або словникові; 2) лексико-семантичні; 3) лексико-словотвірні; 4) лексико-фонетичні.

Слова власне лексичного різновиду становлять помітний шар діалектної лексики на всій території України. Вони виявляються в тому, що в різних говорах для позначення тієї ж самої речі, предмета, поняття тощо вживають зовсім різні слова, утворені за наявними в мові моделями від інших коренів.

Так, наприклад, для такої сільськогосподарської культури, як картопля, в різних українських говорах знаходимо порівняно велику кількість назв: картóпл'а, картóфл'а, картóхл'а, картóпа, картóшка, картóфел', картóхі тощо (південно-східні, частково південно-західні та поліські говори) – бўл'ба, бўл'а, бўл'ва (поліські, частково південно-західні говори) – барабóл'а (південно-західні говірки, зокрема подільські, частково наддністрянські та буковинські) – ріпа (деякі південно-західні, зокрема покутські і частково північнобуковинські та східнозакарпатські говірки) – крúмпл'і (західна частина карпатських говорів), біб (деякі наддністрянські та інші говірки) – кумпі́тера (деякі південні середньозакарпатські говірки) тощо. Різні діалектні назви для рослини дереза: повій – бісинá – чортоплуд – деріплід – дарморіс – л'іція та ін.; назви для дзеркала: дзіркало, зіркало – гл'аділо тощо.

Найчастіше появу таких утворень можна, очевидно, пояснювати тим, що в свідомості носіїв певного говору протягом ряду поколінь закріплювалися з різних причин інші асоціації з тими чи іншими предметами, речами тощо, інші ознаки їх, ніж у носіїв інших говорів тієї ж мови.

Немало існує діалектних слів, які виникли внаслідок перенесення в силу якоїсь асоціації назви одного предмета на інший. Такими є, наприклад, південно-західні діалектні назви картоплі (*ріка*, *біб*), загальна назва для грибів – *губи*, що відома в багатьох південно-західних, а також поліських говорах.

Певна частина діалектних слів власне лексичного різновиду виникла внаслідок збереження в окремих говорах давньої лексеми, в той час як і в інших говорах з'явився новотвір, що став і літературною нормою; пор.: південно-західне району Карпат *л'ітос'* – поліське *л'етос'* – *торік*, південно-західне *вуйко*, *стрійко*, *вуйна*, *стрійна* – *дядько*, *тітка*. Частина ж діалектних слів цього різновиду з'явилася внаслідок запозичення окремих лексем із суміжних говорів інших мов, сфера поширення яких обмежилася лише деякими говірками. Такими є, наприклад, численні мадяризи в середньозакарпатських говірках типу *лойтра* (*драбина*), *тангеріц'я*, *кендеріц'я* (*кукурудза*); полонізми в багатьох південно-західних говірках типу *кобіта* (*жінка*, *дружина*), *уцтівий* (*чесний*); германізми в тих же говірках типу *анцуг* (*костюм*), *шустер* (*швець*), *ташка* (*сумка*).

Серед протиставних діалектних відмінностей у лексиці спеціальної уваги заслуговують лексико-семантичні діалектизми – слова, що звучать однаково, але мають зовсім відмінні значення. Іноді до них відносять усі слова-омоніми: середньозакарпатське *кóпил* (незаконнонароджений, байстрюк), що є румунським запозиченням (*copil*) у зіставленні з літературним українським *копил* (складова частина саней), чи *паніка* – пані, господиня, пор. з літературним українським *паніка* – жах, що за походженням є грецизмом.

Лексико-семантичні діалектизми – це слова однієї етимології, які хоч і звучать однаково, але в різних говорах тієї ж мови виступають з різними значеннями; пор.: південно-західне *гостінець* – великий битий шлях і літературне та південно-східне *гостінець* – подарунок.

Виникнення й розвиток різних значень того ж самого слова в різних говорах якоїсь мови зумовлюється відносною ізольованістю певного говору від інших говорів цієї ж мови в процесі її історичного розвитку.

Лексико-семантичні діалектизми могли розвинути в місцевих говорах по-різному: 1) шляхом збереження давнього значення слова при звуженні чи розширенні його в літературній мові; пор.: *вино́* - виноград, *вино́* (середньозакарп.) при літ. *вино́* – напій; 2) шляхом розширення значення слова та перенесення назви з одного суміжного чи подібного предмета на інший, як наприклад: *ка́ша* – каша, крупа (середньозакарп.) при літ. *ка́ша*; 3) шляхом втрати давнішого значення слова й перенесення його на інший предмет, як наприклад: *обід* – сніданок (середньозакарп.) при літературній *обід*; 4) шляхом запозичення слова із близькоспоріднених мов за наявності такого ж слова, але з іншим значенням у літературній мові та в інших діалектах; пор.: *нові́нка* – газета (середньозакарпат.) при літературній *нові́нка*, запозичено з чеської мови.

Найчисленнішими в лексичній системі діалектної мови є слова лексико-словотвірного різновиду. Характерною ознакою їх є те, що при спільній з відповідними словами інших говорів кореневій морфемі діалектне слово відрізняється словотвірними афіксами або порядком компонентів слів.

Діалектні слова цього різновиду в українських словах можуть розрізнятися: 1) суфіксами (пор. у карпатських говорах: *ворожі́л'а* – ворожка, у поліських: *горо́дне* – городина, овочі; *тату́хно* – тато; у подільських: *поло́вин'* – полум'я; *ле́жма* – лежачи); 2) префіксами (пор.: у подільських говірках: *на́рушно* – зручно; у поліських: *су́порка* – підпірка, *запра́ва* – приправа); 3) відсутністю чи наявністю афікса (наприклад, у подільських: *за́морока* – морока, *пізна́ти* – впізнати); 4) одним із афіксів чи афіксами при суфіксально-префіксальному словотворенні (пор.: у поліських говірках: *на́гинками* – нагинці; у подільських: *наусто́жачки* – стоячи); 5) порядком елементів композитів (пор.: у карпатських говорах: *мори́мух*; у волинських: *мори́муха*, *марéмуха* – мухомор-гриб).

Окремий варіант лексичних відмінностей становлять слова лексико-фонетичного типу, які розрізняються особливостями звукового складу, спричиненими несистемними, нерегулярними фонетичними явищами.

Творення діалектних слів лексико-фонетичного типу спричинюється різними спорадичними замінами звуків (наприклад, у правобережно-поліських говорах: *замі́н* – жасмин; у середньозакарпатських: *про́луб* – проруб), метатези (наприклад, правобережно-поліських: *папу́з* – пазур, *хпа́ти* – пхати), явищами гіперизму (наприклад, у слобожанських: *от'у́г* – праска, у подільських: *олова́* – голова), афери (з *за́дно* – за одно). Деякі вчені серед протиставних відмінностей у лексиці виділяють ще лексико-акцентологічні, що полягають у різному наголошуванні того ж слова в різних діалектах.

Література:

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К., 1980.
2. Ващенко В.С. Словник полтавських говорів. – Вип. 1. – Харків, 1960.
3. Дорошенко С.І. Діалектичний словник Сумщини // Праці 10 республіканської діалектологічної наради. – К., 1961.
4. Лисенко П.С. Словник поліських говорів. – К., 1974.
5. Бевзенко С.П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології. – Мовознавство. – 1974. - № 2.
6. Ващенко В.С. З історії та географії діалектних слів. – Харків, 1962.
7. Бурячок А.А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові. – К., 1961.

Лекція 2 год.

Тема: Українські наріччя. Територіальні і соціальні діалекти

Мета: Ознайомити студентів із географічним розташуванням українських говорів, межами поширення діалектних груп, з найважливішими їх фонетичними, морфологічними та лексичними особливостями, сукупність яких виділяє ту чи іншу діалектну групу.

Завдання: Охарактеризувати діалектні групи української мови та межі їх поширення, визначити найважливіші фонетичні, морфологічні, синтаксичні та лексичні особливості діалектних груп.

План

1. Діалектні групи української мови і їх взаємовідносини.
2. Північні (поліські) діалекти, межі їх поширення, головні особливості.
3. Південно-західні діалекти, межі їх поширення, головні особливості.
4. Південно-східні діалекти, межі їх поширення, головні особливості.

Література:

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К., 1980.
2. Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови. – К., 1954.
3. Приймак І.І. До особливостей місцевої лексики північно-західних районів Сумської області. Матеріали до словника українських говорів. – Нова Каховка, 1957.
4. Кобилянський Б.В. Діалект і літературна мова. – К., 1960.
5. Ващенко В.С. Лінгвістична географія Наддніпрянщини. – Дніпропетровськ, 1968.

Українська мова, як уже відзначалося, не є абсолютно гомогенним у внутрішньому відношенні явищем, бо в процесі розвитку в часі та просторі витворилися відмінності між її місцевими різновидами — наріччями, які поділяються на діалектні групи, говори та говірки. Історію виникнення цих мовно-територіальних утворень та формування просторової варіативності і диференціації діалектної мови вивчає діалектологія. Вона покликана виявляти і їхнє співвідношення з іншими формами існування мови етносу—літературною, просторіччям, а також соціальними діалектами, які включають арго (штучна, умовна говірка замкнено-соціальної чи професійної групи) та жаргон (говірка зі специфічною експресивно забарвленою лексикою, синонімічною до слів загального вжитку).

Найбільша одиниця територіальної диференціації української мови — *наріччя* складається із сукупності близьких *говірок* (особливості спілкування мешканців одного чи кількох сіл — «Що сільце, то й слівце»), об'єднаних у говори. В українській діалектичній мові прийнято вирізняти три головні наріччя: північне (поліське), південно-західне та південно-східне. Запропонована К. Михальчуком у праці «Наріччя, піднаріччя і говори Південної Росії у зв'язку з наріччями Галичини» (1872 р.) основа такого поділу вдосконалювалася в подальших роботах українських мовознавців (І. Зілинський, Ф. Жилко та ін.). Слід відмовитися від погляду на діалекти як на «зіпсовану літературну мову», якою користується простолюддя. Виникнення діалектно-просторових відгалужень українського народу сягає родоплемінного періоду, а їхнє територіальне закріплення відбулося за доби Середньовіччя. Отже, існування діалектів — це закономірне природне явище розвитку будь-якого етносу, діалекти — це «жива історія» його мови.

Північне (поліське) наріччя української діалектної мови охоплює північну частину України (Волинь, Рівненщина, Житомирщина, Чернігівщина, північні райони Сумщини, Київщини). Південно-східне наріччя поширюється Харківською, Луганською, Донецькою, Полтавською, Запорізькою, Дніпропетровською, Херсонською, Кіровоградською, Черкаською, Миколаївською, Одеською та південними районами Київської і Сумської областей. Південно-західне наріччя становлять говори Закарпаття, Буковини, Івано-Франківщини, Львівщини, Тернопільщини, Хмельниччини, Вінниччини та окремих районів суміжних з ними областей. Межі між північним і південно-східним наріччями проходять приблизно за умовною лінією Володимир-Волинський — Луцьк— Рівне — Новоград-Волинський—Житомир — Фастів і далі рікою Сейм до російськомовного кордону, а водорозділом між південно-східним і південно-західним наріччями є умовна

лінія Фастів — Біла Церква — Ставище — Первомайськ — нижня течія Дністра. Наріччя української діалектної мови виходять за межі сучасної української державної території, охоплюючи суміжні з нею терени сусідніх країн.

Північне наріччя межує із польсько- та російськомовними зонами, а також перехідними українсько-білоруськими говірками Берестейщини і Пінщини. Крім українських теренів, його говірки поширені в Курській, Воронезькій та Белгородській областях Росії. Воно поділяється на три говори: східнополіський, середньополіський, західнополіський, які й відрізняють це наріччя від двох інших. Предком північноукраїнського наріччя можна вважати мову, якою розмовляли північні дуліби, деревляни, поляни та сіверяни. Головними ознаками його говорів є вимова ненаголошеного о як *a* (*вада, карова*); твердий звук *p* (*бурак*); наявність дифтонгів (*вуол, бієб*); вимова звуків *y*, *й* замість літературних *i*, *o* (*кунь*); поширення інфінітива дієслів на *-ть* (*держать, рвать*) та приставних приголосних *г, в, й* (*вогірки, йулиця*) тощо. Крім того, кожен говір вирізняється своїми лексично-семантичними рисами. Наприклад, поняття трясовина, болото у західнополіському говорі може передаватися словами — *морочня, чаква*; у середньополіському — *ствіяга, драга*; в східнополіському — *балота* та ін.

Широка діалектна диференціація *південно-західного наріччя* зумовлюється особливостями етноісторичного розвитку регіону побутування його говорів, а також межуванням із польською, словацькою, румунською, молдавською, угорською, російською етномовними зонами. Говори цього наріччя загалом відповідають мові племінних об'єднань бужан (волинян), уличів, білих хорватів і тиверців, хоча питання, пов'язане з генезою і пошуком відповідності мовно-діалектних особливостей тій чи іншій племінній групі та сучасним говорам, до кінця ще не вирішене. Це пояснюється тим, що на старожитні говори південно-західного наріччя під час багатостолітнього розчленування території їхнього поширення між чужими державами накладалися численні іншомовні впливи.

В сучасній діалектології переважає класифікація, згідно з якою у південно-західному наріччі вирізняються три групи діалектів: 1) волинсько-подільські, що об'єднують два окремі говори, якими розмовляє людність Волині та Поділля; 2) галицько-буковинські, до яких належать покутсько-буковинські (Надпруття), гуцульські та надсянські (Галичина, Буковина) говори; 3) карпатські, що складаються із бойківського, закарпатського та лемківського говорів.

Серед важливих ознак цих діалектів вкажімо на збереження архаїчних форм давального і знахідного відмінків однини особових та зворотніх займенників: *ти, ми, си, тя, ся*; відсутність подовження приголосних в іменниках середнього роду, що часто збігається із заміною закінчення *я* на *є* (*жите, зине*); фіксацію минулого і майбутнього часу дієслівної форми (*був повернувся, буду робила*); наближення ненаголошеного звука *o* до *y* (*курова*); втрату дзвінкості голосних перед глухими та в кінці слів (*солоткий, вашко*) та ін. Крім того, кожна група діалектів та окремі говори мають свої більш чи менш виражені особливості. Наприклад, у галицько-буковинській групі а після шиплячих і м'яких приголосних змінюється на голосні *e, и, і* (*час — чіс, шапка — шипка*), в буковинському говорі простежується виразна зміна артикуляції *и* на *e* (*жито — жето, бики — беке*) та ін. Південно-західне наріччя має специфічну, не властиву іншим діалектам особливість словотворення, пов'язану із застосуванням суфіксів *-анк(a)* та *н-иц(a)* для утворення назв ділянок, призначених для вирощування певних сільськогосподарських культур (*бараболя — бараболянка, буряк — бурячанка*) та ін.

Зважаючи на територіально-часові особливості становлення, *південно-східне наріччя* вчені часто називають «новоствореним». Воно поділяється на три говори, з яких лише один — середньо-наддніпрянський має давнє походження, а два інших — слобожанський і степовий є пізніми мовними утвореннями. Середньо-наддніпрянський говір формувався у XIII—XIV ст. на основі масового напливу людності з Волині, Поділля та Галичини на Наддніпрянщину, внаслідок чого тут стала домінувати первісна діалектна система, на

основі якої виникли сучасні північне та північно-західне наріччя. У чотири подальші століття середньо-наддніпрянським говором розмовляла найвпливовіша українська політична еліта, його особливості відбилися у золотому фонді національної художньої літератури (І. Котляревський, Т. Шевченко, Є. Гребінка, П. Мирний та ін.), тож закономірно, що на цій діалектній основі творилася українська літературна мова.

Слобожанський говір формувався у XVI—XVII ст. через взаємодію і подальший розвиток привнесених під час заселення Слобідської України середньонаддніпрянської, східнополіської та частково подільської і південноросійської говірок. Становлення степового говору в XVII—XIX ст. відбувалося на середньонаддніпрянській та слобожанській діалектній основі, в яку також вкраплювалися елементи говірок північного та південно-західного наріччя. У різний час він відчував більші чи менші впливи російської, болгарської, молдавської мов.

Південно-східне наріччя остаточно сформувалося у XIX—XX ст. Воно охоплює найбільшу масу українського населення, але порівняно із двома іншими наріччями має значно однорідніші говори із невиразним членуванням. Серед його характерних ознак відзначмо зближення у вимові ненаголошених звуків е, и (*нстсу ж&’ву*); заміна у вимові звука о на у (тобі — тубі); пом’якшення приголосних р (*р’яма, кобзар’*); вживання вставного н (памнять, мнясо); заміну в багатьох випадках звука ф на х, хф (*буфет — бухфет, туфлі — тухлі*) та ін. Загалом лексичний ареал південно-східного наріччя доволі розмитий, у ньому зустрічаємо найбільше русизмів, тюркізмів та запозичень із романських мов.

Наріччя діалектної української мови вирізняються одне від одного не лише фонетичними і граматичними ознаками, але й особливостями лексичного складу, що зумовлюється переважанням різних форм життєзабезпечення та характером іноетнічних впливів. Одне від одного наріччя відділяється смугою перехідних говірок. Неоднакова і глибина протиставлення між ними, зокрема за фонетичними ознаками ближчими є говори південно-східного і частково південно-західного наріччя.

Взаємозв’язок між наріччями та літературною мовою на різних етапах етноісторичного розвитку також був неоднаковий. Народні діалекти впливали на формування давньоруської та староукраїнської літературної мови, а сучасна літературна мова через систему освіти та засоби масової інформації своєю чергою впливає на територіальні говори, сприяючи їхньому зближенню та стиранню відмінностей між ними. Але це зовсім не означає, що вони можуть зникнути, адже діалекти — це «живе народне тіло», яке існує, розвивається, видозмінюється разом зі своїми носіями, яскраво засвідчуючи мовне багатство, самобутність та окремішність українського етносу.

ПРАКТИЧНИЙ ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ

Тема: Діалектні відмінності української мови у фонетиці, морфології синтаксисі та фразеології. Українські наріччя.

Практичне заняття № 1 (2 год.)

Тема: *Вступ. Предмет і завдання діалектології. Українські наріччя. Територіальні і соціальні діалекти*

Мета: ознайомитися із загальнотеоретичними питаннями курсу і з’ясувати, якими поняттями й термінами оперує діалектологія, звернути увагу на необхідність вивчення мови та її діалектів у нерозривному зв’язку з історією народу, з його матеріальною і духовною культурою.

Завдання: опрацювати загальнотеоретичні питання діалектології, розглянути зв'язок діалектології з іншими науковими дисциплінами та практичне застосування даних цієї дисципліни при викладанні мови в школі.

Теоретичні питання:

1. Предмет і завдання діалектології.
2. Основні діалектні одиниці: говірка, говір, наріччя (діалект, діалектна група).
3. Описова й історична діалектологія.
4. Зв'язок діалектології з іншими науками.
5. Значення курсу діалектології для викладання мови в школі.

Практично в аудиторії:

1. Користуючись картою, визначте які основні діалектні групи (наріччя) виділяють у сучасній українській мові. Як вони розмежовуються між собою?
2. Запишіть спрощеним варіантом фонетичної транскрипції 10 речень із своєї говірки чи з говірки свого товариша, знайомого.

Ключові слова: ареал, говір, говірка, диференціація, діалект, діалектологія, наріччя, транскрипція.

Запитання та завдання для самоперевірки:

1. Що таке діалектологія? Яке її значення?
2. З'ясуйте поняття діалектна мова.
3. Розкажіть про зв'язки діалектології з іншими науковими дисциплінами.
4. Розкрийте значення діалектології для вивчення мови в школі.
5. Що таке територіальний (місцевий діалект)?
6. Дайте визначення поняття «українська літературна мова».
7. З'ясуйте значення термінів *говірка, говір, діалект, наріччя*.
8. Розкажіть про взаємозв'язки між історією народу й діалектним членуванням мови.
9. Які основні діалектні групи (наріччя) виділяють у сучасній українській мові?
10. Які вчені займалися проблемою класифікації українських говорів?

Завдання для кмітливих та креативних:

Зробити презентацію за питаннями плану (слайди, аудіо і відео записи говорів укр. мови); скопіювати електронні статті, книги та ін. Роботу оформити на диску, захистити на практичному занятті.

Література:

1. Аркушин Г.Я. Опрацювання теми «Поняття про сучасну українську літературну мову. Діалекти української мови» у 8 кл. // УМЛШ. – 1983. - № 2.
2. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К., 1980.
3. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. – К.: Вища школа, 1991.
4. Бевзенко С.П. Діалектні групи і говори української мови. – Одеса, 1975.
5. Дзєндзелівський Й.О. Конспект лекцій з курсу української діалектології (вступні розділи). – Ч. 1. – Ужгород, 1965.
6. Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. – К., 1966.
7. Жилко Ф.Т. Ареальні системи української мови // Мовознавство. – 1990. - № 4.

Практичне заняття № 2 (2 год.)

Мова і територіальні діалекти

Мета: ознайомитися із загальнотеоретичними питаннями курсу і з'ясувати, які джерела діалектології, звернути увагу на необхідність знання фонетичної транскрипції

Завдання: опрацювати загальнотеоретичні питання діалектології, розглянути розвиток діалектів на різних етапах суспільно-історичного розвитку, джерела вивчення діалектів, фонетичну транскрипцію, її варіанти. З'ясувати методи збирання діалектного матеріалу та методи діалектологічних досліджень.

Теоретичні питання:

План

1. Мова і діалекти на різних етапах суспільно-історичного розвитку.
2. Джерела вивчення діалектів.
3. Фонетична транскрипція, її варіанти.
4. Методи збирання діалектного матеріалу.
5. Методи діалектологічних досліджень.
6. Короткі відомості з історії української діалектології.

Практично в аудиторії:

1. Користуючись картою, визначте які основні діалектні групи (наріччя) виділяють у сучасній українській мові. Як вони розмежовуються між собою?
2. Запишіть спрощеним варіантом фонетичної транскрипції 10 речень із своєї говірки чи з говірки свого товариша, знайомого.

Ключові слова: етап розвитку, народність, жива розмовна мова, діалектологічні атласи, фонетична транскрипція, діакритичні знаки, методи

Запитання та завдання для самоперевірки:

11. Яка мова називається живою народною?
12. Що таке фонетична транскрипція. Назвіть основні правила запису слів фонетичною транскрипцією
13. З'ясуйте поняття діалектна мова.
14. Розкажіть про взаємозв'язки між історією народу й діалектним членуванням мови.
15. Які основні діалектні групи (наріччя) виділяють у сучасній українській мові?
16. Які вчені займалися проблемою класифікації українських говорів?

Завдання для кмітливих та креативних:

Зробити презентацію за питаннями плану (слайди, аудіо і відео записи говорів укр. мови); скопіювати електронні статті, книги та ін. Роботу захистити на практичному занятті.

Література:

1. Аркушин Г.Я. Опрацювання теми «Поняття про сучасну українську літературну мову. Діалекти української мови» у 8 кл. // УМЛШ. – 1983. - № 2.
2. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К., 1980.
3. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. – К.: Вища школа, 1991.
4. Бевзенко С.П. Діалектні групи і говори української мови. – Одеса, 1975.
5. Дзендзелівський Й.О. Конспект лекцій з курсу української діалектології (вступні розділи). – Ч. 1. – Ужгород, 1965.
6. Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. – К., 1966.
7. Жилко Ф.Т. Ареальні системи української мови // Мовознавство. – 1990. - № 4.

Практичне заняття № 3-4 (4 год.)

Тема: *Фонетика. Загальна характеристика українського діалектного вокалізму. Відмінності у системі голосних фонем українських діалектів. Особливості діалектного консонантизму*

Мета: Подати загальну характеристику українського вокалізму, з'ясувати відмінності у системах голосних фонем у діалектах української мови та особливості діалектного протиставлення голосних фонем; з'ясувати склад приголосних фонем у говорах.

Завдання: Розглянути склад голосних фонем говорів, варіанти та відповідники голосних фонем в різних українських діалектах, проаналізувати явища українського діалектного вокалізму; розглянути явища асиміляції, протези, епентези, метатези в українських діалектах.

Теоретичні питання:

1. Типи діалектних явищ української мови.
2. Характер діалектних відмінностей української мови.
3. Загальна характеристика українського діалектного вокалізму.

4. Фонема /i/ та її відповідники в різних українських діалектах.
5. Фонема /и/ та її вияви в українських діалектах.
6. Фонема /e/ та її варіанти в різних діалектах.
7. Фонема /у/ та її звукові вияви в українських діалектах.
8. Фонема /о/ та її варіанти в різних діалектах.
9. Деякі інші явища вокалізму українських діалектів та їх аналіз.
10. Загальна характеристика українського діалектного консонантизму.
11. Мікросистеми українського діалектного консонантизму та діалектні відмінності в них:
  - а) губні: /б/, /п/, /в/, /м/, /ф/;
  - б) передньоязикові: /д/, /д`/, /т/, /т`/, /з/, /з`/, /с/, /с`/, /ж/, /ш/, /дж/, /ч/, /дз/, /дз`/, /ц/, /ц`/, /р/, /р`/;
  - в) середньоязикові: /j/;
  - г) задньоязикові /г/, /к/, /х/ та фарингальна фонема /г/.

12. Аналіз інших явищ консонантизму.

Практично в аудиторії:

Виконати вправи: 85, 93 (1), 105, 110 (1), 114 (1), 130 (1) – Бевзенко С.П. Українська діалектологія: Збірник вправ і завдань. – К., 1987.

Виконати вправи: 137, 141 (1,2), 142 (1), 143 (1), 149 (1,2), 151 (1), 153 (1), 188 (1) – Бевзенко С.П. Українська діалектологія: Збірник вправ і завдань. – К., 1987.

Домашнє завдання:

Виконати вправи: 93 (2), 110 (2), 114 (2), 130(2) – Бевзенко С.П. Українська діалектологія: Збірник вправ і завдань. – К., 1987.

Виконати вправи: 141 (3), 142 (2), 143 (2), 188(2,3), 192 (1,2) – Бевзенко С.П. Українська діалектологія: Збірник вправ і завдань. – К., 1987.

Завдання для кмітливих та креативних:

Зробити презентацію за питаннями плану (слайди, аудіо і відео записи говорів укр. мови); скопіювати електронні статті, книги та ін. Роботу оформити на диску, захистити на практичному занятті.

Ключові слова: апокопа, афереза, гіперизми, дифтонг, ізоглоса, інтервокальний, монофтонг, наголошений / ненаголошений вокалізм, асиміляція, гаплогія, дисиміляція, дифтонги, епентеза, метатеза, палаталізація / диспалаталізація, протеза,

Запитання та завдання для самоперевірки:

1. Охарактеризуйте типи діалектних явищ в українській діалектній мові.
2. Розкрийте суть розрізнення діалектичних явищ за генетичною ознакою
3. Охарактеризуйте діалектні відмінності за їх значенням та функцією у мовній структурі місцевого діалекту.
4. Подайте загальну характеристику українського діалектного вокалізму.
5. З'ясуйте поширеність фонем /i/ в українських діалектах.
6. Охарактеризуйте звукові вияви фонем /и/, /e/.
7. Розкажіть про реалізацію фонем /у/, /о/ в різних говорах.
8. Охарактеризуйте реалізацію фонем /а/ в українській діалектній мові.
9. Назвіть особливості фонетичних явищ карпатських говорів.
10. Розкрийте суть таких явищ вокалізму як афереза, гіперизми. Подайте загальну характеристику українського діалектного консонантизму.
11. Розкажіть про двофонемні сполуки «губний + /j/», «губний + /л/» в українських говорах.
12. Розкажіть про явище переходу [т`], [д`] в [к`], [г`] та ін.
13. Чи однакове вживання африкат [дж], [дз], [дз`] в українських говорах?
14. Подайте коротку характеристику частоти вживання фонем /р/, /р`/ у різних діалектах.
15. Розкажіть про реалізацію фонем /л/, /н/ в українських діалектах.

16. Розкажіть про взаємо заступлення (непослідовне) шиплячих і свистячих у південно-західних діалектах.
17. Чи однакове вживання фонем /г/ в українських діалектах? Розкрийте суть явищ метатеми, протези та ін. у системі українського діалектного консонантизму.

Література:

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К., 1980.
2. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. Фонетика. – Одеса, 1974.
3. Дзєндзелівський Й.О. Конспект лекцій з курсу української діалектології (вступні розділи). – Ч. 1. – Ужгород, 1965.
4. Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. – К., 1966.
5. Нагін Я.Д. Фонетичні особливості херсонських говірок // Українська діалектологія й ономастика. – К., 1964.
6. Нагін Я.Д. До питання про діалектологічні дослідження на Херсонщині // Наукові записки ХДПІ, 1955.

Практичне заняття № 5 (2 год.)

Тема: *Морфологія. Різновиди морфологічних відмінностей української діалектної мови*

Мета: Розглянути спільні і відмінні риси морфології говорів, висвітлити різновиди морфологічних відмінностей української діалектної мови та їх причини, з'ясувати основні діалектні явища в системі дієвідмінювання.

Завдання: З'ясувати морфологічні відмінності, зумовлені особливостями фонетики місцевих діалектів та викликані різними напрямками граматичної аналогії (індукції), розглянути діалектні відмінності в дієслівних формах.

Теоретичні питання:

1. Спільні й відмінні риси морфології української діалектної мови. Різновиди морфологічних відмінностей: а) зумовлені особливостями фонетики місцевих діалектів; б) викликані різними напрямками граматичної аналогії.
2. Іменник. Відмінності в категорії роду іменників. Діалектні відмінності в категорії числа. Збереження в говорах залишків двоїнних форм.
3. Особливості відмінювання іменників у діалектах.
4. Прикметник. Діалектні відмінності прикметникових форм.
5. Діалектні відмінності у фонетичному оформленні й відмінюванні числівників.
6. Діалектні відмінності в займенникових формах.
7. Діалектні особливості дієвідмінювання.

Практично в аудиторії:

Виконати вправи: 217 (1,2), 255(2), 266 (3), 294, 309 (1,2) – Бевзенко С.П. Українська діалектологія: Збірник вправ і завдань. – К., 1987.

Домашнє завдання:

Виконати вправи: 266 (1,2), 284, 314 (1, 3, 5) – Бевзенко С.П. Українська діалектологія: Збірник вправ і завдань. – К., 1987.

Завдання для кмітливих та креативних:

Зробити презентацію за питаннями плану (слайди, аудіо і відео записи говорів укр. мови); скопіювати електронні статті, книги та ін. Роботу оформити на диску, захистити на практичному занятті.

Ключові слова: аорист, двоїна, енклітик, редупліковані, стягнені, скорочені форми, перфект.

Запитання та завдання для самоперевірки:

1. Назвіть різновиди морфологічних діалектних відмінностей.
2. Розкажіть про хитання в роді окремих іменників в українських говорах.

3. Чи збереглися залишки двоїни в категорії числа іменників в українській діалектній мові?
4. Розкажіть про особливості відмінювання іменників I відміни.
5. Охарактеризуйте особливості відмінювання іменників II відміни.
6. Чи істотно відрізняються відмінкові форми іменників II і ІУ відмін діалектної мови від літературної?
7. Розкажіть про відмінкові архаїчні форми іменників.
8. Подайте загальну характеристику діалектних відмінностей прикметників.
9. Де зустрічаються усечені форми відмінкових закінчень прикметників?
10. Розкажіть про нестягнені форми прикметників в українській діалектній мові.
11. Розкрийте діалектні особливості ступенів порівняння прикметників.
12. Подайте загальну характеристику діалектних відмінностей числівників у фонетичному оформленні і в системі відмінювання.
13. Розкажіть про давні, редуновані, стягнені займенникові форми в українській діалектній мові.
14. Розкрийте суть діалектних відмінностей у відмінюванні займенників.
15. Розкажіть про форми інфінітива в українській діалектній мові.
16. Охарактеризуйте зворотні форми дієслова в українській діалектній мові.
17. Подайте загальну характеристику особливостям дієвідмінювання дієслів теперішнього часу в діалектній мові.
18. Розкажіть про діалектні відмінності форм дієслів майбутнього часу.
19. Що це за перфектні форми дієслова в українській діалектній мові?
20. Розкажіть про особові енклітики у формах дієслів минулого часу та умовного способу.
21. Чи істотно відрізняються дієслівні форми наказового способу української діалектної мови від літературної?

Література:

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К., 1980.
2. Ващенко В.С. Полтавські говори. – Харків, ХДУ. – 1957.
3. Винник В.О. Південно-східна основа граматичної системи української літературної мови // Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. – К., 1973.
4. Діалектні групи і говори української мови. Методичні рекомендації з курсу української діалектології. – Одеса, 1975.
5. Матвіяс І.Г. Роль лінгвогеографічних даних у з'ясуванні іменникових форм // Мовознавство. - № 2. – 1973.
6. Нагін Я.Д. Відмінювання іменників у степових херсонських говірках // Наукові записки ХДПІ. – Херсон, 1956. – Вип.6.
7. Українська діалектна морфологія. – К., 1969.
8. Українська лінгвістична географія. – К., 1966.
9. Фонетична, морфологічна і лексична система українських говорів. – К., 1983.

Практичне заняття № 6 (2 год.)

***Тема:** Діалектна диференціація української мови на синтаксичному рівні. Діалектні відмінності у структурі простого і складного речення.*

Мета: З'ясувати типи відмінностей у синтаксисі української діалектної мови, в інтонації та ритмі речення., висвітлити особливості будови простого та складного речень.

Завдання: Розглянути синтаксичні особливості українських діалектів, навчитися розрізняти будову простого і складного речень діалектної і літературної мови.

Теоретичні питання:

1. Типи відмінностей у синтаксисі української діалектної мови.
2. Діалектні відмінності у словосполученні.

3. Діалектні відмінності у структурі простого речення.
4. Діалектні відмінності у структурі складного речення.

Практично в аудиторії:

Виконати вправи: 397 (1,2), 398 (1-5), 399 (1,2), 400 (1-8), 401 – Бевзенко С.П. Українська діалектологія: Збірник вправ і завдань. – К., 1987.

Домашнє завдання:

Виконати вправи: 397 (8), 398 (8), 399 (3, 4), 400 (9-11) – Бевзенко С.П. Українська діалектологія: Збірник вправ і завдань. – К., 1987.

Завдання для кмітливих та креативних:

Зробити презентацію за питаннями плану (слайди, аудіо і відео записи говорів укр. мови); скопіювати електронні статті, книги та ін. Роботу оформити на диску, захистити на практичному занятті.

Ключові слова: анаколуф, прийменникові / безприйменникові словосполучення, керування, члени речення, модальні типи речення, сполучники, сполучні слова, частки.

Завдання та запитання для самоконтролю:

1. Розкажіть про типи відмінностей у синтаксисі української діалектної мови.
2. Подайте загальну характеристику українським діалектним відмінностям у словосполученні.
3. Які основні діалектні відмінності у структурі простого речення?
4. З'ясуйте суть діалектних відмінностей у структурі складного речення.
5. Назвіть сполучники, успадковані від східнослов'янської мовної спільності, і сполучники специфічно діалектного характеру.
6. Охарактеризуйте, навівши відповідні приклади, діалектні структури словосполучень із значенням направленості дії; місця; призначення.
7. Які відмінності між українськими діалектами спостерігаються в оформленні модальних типів речень? Наведіть приклади.
8. Охарактеризуйте, навівши відповідні приклади, відмінності між українськими діалектами у вираженні підмета; присудка.
9. Які відмінності між українськими діалектами спостерігаються в узгодженні присудка з підметом? Наведіть приклади.
10. До чого зводяться в переважній більшості випадків відмінності між українськими діалектами у структурі складних речень?
11. Подайте, навівши відповідні приклади, характеристику діалектних конструкцій з інфінітивними зворотами.
12. Подайте характеристику особливостей українських діалектів у вираженні додатка, обставини, означення.
13. Які відмінності між українськими діалектами спостерігаються у присвійних конструкціях? Відповідь ілюструйте відповідними прикладами.
14. Охарактеризуйте, навівши відповідні приклади, відмінності між українськими діалектами в організації речень, ускладнених однорідними членами речення.
15. З'ясуйте, навівши відповідні приклади, особливості українських діалектів в організації складнопідрядних речень допустовості, наслідкових, супровідних.
16. Подайте, навівши відповідні приклади характеристику особливостей українських діалектів у вираженні єднальних відносин.

Література:

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К., 1980.
2. Бевзенко С.П. Про діалектні відмінності української мови на синтаксичному рівні // Мовознавство. – 1976. - № 4.

3. Дзензелівський Й.О. Спостереження над синтаксисом українських говірок Нижнього Подністров'я. – Діалектологічний бюлетень. – Вип. 5 – К., 1955.
4. Матвіяс І.Г. Лінгвогеографічне дослідження українського діалектного синтаксису // Мовознавство. – 1974. - № 2.
5. Матвіяс І.Г. Діалектна основа синтаксису в українській літературній мові // Мовознавство. – 2007. – № 1.
6. Добош В.І. Синтаксис українських південно-карпатських говорів. – Ужгород, 1971.
7. Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. – К., 1966.

Практичне заняття № 7 (2 год.)

Тема: *Типи діалектних відмінностей у лексиці.*

Мета: Розглянути діалектні особливості на лексичному рівні, з'ясувати особливості вживання діалектної лексики.

Завдання: Розкрити своєрідність діалектної лексики української мови, охарактеризувати діалектну лексику з погляду її походження, висвітлити особливості окремих шарів термінологічної та нетермінологічної діалектної лексики.

Теоретичні питання:

1. Типи діалектних відмінностей у лексиці.
2. Склад діалектної лексики з погляду її походження.
3. Історичні нашарування в діалектній лексиці.
4. Характерні особливості лексики діалектів.
5. Нетермінологічна діалектна лексика.

Практично в аудиторії:

Виконати вправи: 450, 452, 455, 458-462, 464 (1-3) – Бевзенко С.П. Українська діалектологія: Збірник вправ і завдань. – К., 1987.

Домашнє завдання:

Виконати вправи: 451, 453, 454, 456, 464 (4,5) – Бевзенко С.П. Українська діалектологія: Збірник вправ і завдань. – К., 1987.

Завдання для кмітливих та креативних:

Зробити презентацію за питаннями плану (слайди, аудіо і відео записи говорів укр. мови); скопіювати електронні статті, книги та ін. Роботу оформити на диску, захистити на практичному занятті.

Ключові слова: протиставні / не протиставні відмінності, власне лексичні, лексико-семантичні, лексико-словотвірні, лексико-фонетичні, лексико-акцентологічні, слова-архаїзми, слова-інновації, запозичені слова.

Завдання та запитання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте типи діалектних відмінностей у лексиці.
2. Чи однорідна діалектна лексика з погляду її походження?
3. Розкажіть про історичні нашарування в діалектній лексиці.
4. Які основні діалектні відмінності, що стосуються спеціальних галузей господарства (тваринництво, виноградарство, рибальство тощо)?
5. Подайте характеристику найважливіших діалектних словників української мови.
6. Які типи діалектних відмінностей української мови можна виділити, виходячи з принципу співвідносності?
7. Охарактеризуйте, навівши приклади, непротиставні (неспіввідносні) лексичні діалектні відмінності.
8. Охарактеризуйте, навівши приклади, діалектні слова-інновації, слова-архаїзми.
9. Які загальні характерні особливості лексики діалектів?
10. Чим пояснюється багатство діалектної лексики на слова, що стосуються спеціальних галузей господарства?

Література:

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К., 1980.
2. Ващенко В.С. Словник полтавських говорів. – Вип. 1. – Харків, 1960.
3. Дорошенко С.І. Діалектичний словник Сумщини // Праці 10 республіканської діалектологічної наради. – К., 1961.
4. Лисенко П.С. Словник поліських говорів. – К., 1974.
5. Бевзенко С.П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології. – Мовознавство. – 1974. - № 2.
6. Ващенко В.С. З історії та географії діалектних слів. – Харків, 1962.
7. Бурячок А.А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові. – К., 1961.

Практичне заняття № 8 (2 год.)

Тема: *Наріччя й говори української мови*

Мета: Розглянути географічне розташування українських говорів, межі поширення діалектних груп та найважливіші їх фонетичні, морфологічні й лексичні особливості, сукупність яких виділяє ту чи іншу діалектну групу.

Завдання: Охарактеризувати діалектні групи української мови та межі їх поширення, визначити найважливіші фонетичні, морфологічні, синтаксичні та лексичні особливості діалектних груп.

Теоретичні питання:

1. Українська діалектна мова як ієрархія діалектних одиниць.
2. Північні (поліські) діалекти, межі їх поширення, головні особливості групування поліських говорів.
3. Південно-західні діалекти, межі їх поширення, найважливіші особливості, групування південно-західних діалектів.
4. Південно-східні діалекти, межі їх поширення, головні особливості. Питання про походження південно-східних діалектів.

Практично в аудиторії:

Виконати вправи: 480 (1,2), 482 (1,2), 493 (1-4), 496(1,2), 506 (1), 529 (1,2) – Бевзенко С.П. Українська діалектологія: Збірник вправ і завдань. – К., 1987.

Домашнє завдання:

Виконати вправи: 480 (3), 482 (3), 493 (5), 496 (3), 529 (3) – Бевзенко С.П. Українська діалектологія: Збірник вправ і завдань. – К., 1987.

Завдання для кмітливих та креативних:

Зробити презентацію за питаннями плану (слайди, аудіо і відео записи говорів укр. мови); скопіювати електронні статті, книги та ін. Роботу оформити на диску, захистити на практичному занятті.

Ключові слова: наріччя, говори, діалекти, межі поширення, фонетичні, морфологічні, синтаксичні та лексичні особливості.

Завдання та запитання для самоконтролю:

1. Для яких діалектних груп (наріч) української мови властива найбільша діалектна розчленованість?
2. Які українські говори лежать в основі української літературної мови? Чим пояснюється цей факт?
3. Визначте, навівши відповідні приклади, найважливіші фонетичні риси поліських діалектів.
4. Подайте, навівши відповідні приклади, характеристику найважливіших морфологічних явищ поліських діалектів.
5. Визначте, навівши відповідні приклади, найважливіші фонетичні ознаки діалектів.
6. Подайте, навівши відповідні приклади, характеристику найважливіших морфологічних явищ південно-західних діалектів.
7. Подайте, визначивши найхарактерніші фонетичні й морфологічні ознаки, загальну характеристику волинсько-поліських говорів.

8. Охарактеризуйте, навівши відповідні приклади, найважливіші синтаксичні ознаки південно-східних діалектів.

Література:

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К., 1980.
2. Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови. – К., 1954.
3. Приймак І.І. До особливостей місцевої лексики північно-західних районів Сумської області. Матеріали до словника українських говорів. – Нова Каховка, 1957.
4. Кобилянський Б.В. Діалект і літературна мова. – К., 1960.
5. Ващенко В.С. Лінгвістична географія Наддніпрянщини. – Дніпропетровськ, 1968.

МОДУЛЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ:

Тема 1: Вступ. Предмет і завдання діалектології. Мова і територіальні діалекти

План

1. Поняття про місцеві, територіальні діалекти. Межі їх поширення. Основні особливості.
2. Зв'язок діалектної мови з національною, літературною.
3. Соціальні діалекти. Арго, сленг, територіальні професіоналізми.

Завдання для контролю: 1. Створити презентацію за питаннями плану (слайди, аудіо і відео записи говорів укр. мови). 2. Укласти електронний (у вигляді презентації) словник термінів до теми 3. Підготувати доповідь із презентацією до теми «Соціальні діалекти. Арго, сленг, територіальні професіоналізми»

Форма контролю: Виголошення та обговорення доповідей, перевірка виконаних завдань.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. К.: Вища школа, 1980. 246с.
2. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення мови: Навчальний посібник. К.: Вища школа, 1991.
3. Березовська Г.Г. Українська діалектологія : навчальний посібник / Ганна Григорівна Березовська. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. 154 с.
4. Німчук В.В. Про походження українських діалектів // Україна: наука і культура. 1993. Вип. 26-27. С. 246 – 249.

Додаткові

5. Бичко З. До проблеми походження наддністрянського діалекту української мови // Мовознавство: Тексти доповідей та повідомлень IV Міжнародного конгресу українців. К.: Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. С. 115 - 119.
6. Герман К. Залишки форм двоїни в українських говірках Північної Буковини // II Всеукраїнська наукова конференція, присвячена 20-річчю нової української літератури і літературної мови (Чернівці, 24-26 вересня 1998 р.). Матеріали. Чернівці: Місто, 1998. С.141-146.
7. Герман К. Зміна *[t'] > [k'] *[d] > [g'] у говорах української мови // Міжнародна славістична конференція, присвячена пам'яті професора Костянтина Трохимовича. Львів: Літопис, 1998. Т.1. С.32-38.
8. Гілки слов'янських мов: порівняльна характеристика // Відродження. 1994. № 8. С. 56 – 58.
9. Говірки Чорнобильської зони: Тексти / Упорядник: Грищенко П.В. та ін. К.: Довіра, 1996.
10. Давидова О.Г. Префіксальний словотвір іменників у полтавських говорах // Лінгвістичний семінарий. Тези доповідей. Дніпропетровськ, 1964. С.33-35.
11. Жилко Ф.Т. Ареальні системи української мови // Мовознавство. 1990. № 4. С. 18 – 27.
12. Матвіяс І.Г. Українська мова і її говори. К.: Наук. думка, 1990. 168 с.

13. Нагіна В.О. Діалектологічні дослідження на Херсонщині // Південний архів. Філологічні науки. Зб. наук. пр. Вип. 20. Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. С. 172 – 174.
  14. Скаб Марія, Скаб Мар'ян. Велике досягнення Буковинської діалектології // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип.170-171. Слов'янська філологія: Зб. наук. пр. Чернівці: Рута, 2003. С.15-17
- Словники. Атласи**
15. Андрієць О.М. Короткий словник найуживаніших термінів з діалектології. Херсон, 2010. 35 с.
  16. Бухтій М.В. Лінгвістичний атлас лексики чабанів степових говірок Херсонщини. Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. 156 с.
  17. Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини (Т.І. Фонетика, фонологія). Чернівці: Час, 1995. 410 с.
  18. Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини (Т.ІІ. Словозміна. Службові слова). Чернівці: Прут, 1998. 215 с.
  19. Дзедзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл. УРСР. Лексика. Ч. 1 – 4. Ужгород, 1958 – 1993.
  20. Никончук М. Лексичний атлас Правобережного Полісся. Київ –Житомир, 1994.
  21. Никончук М., Никончук О., Мойсеєнко В. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. Житомир: Полісся, 2001. 148 с.
  22. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Т.2 (З-Н). Запоріжжя: Комунар, 1992. 372 с.

Тема 2: З історії української діалектології

План

1. Підготовчий період вивчення українських діалектів.
2. Вивчення говорів описовим методом.
3. Період остаточної класифікації українських діалектів:
  - а) період до Великої Вітчизняної війни;
  - б) повоєнний період.

Завдання для контролю:

1. Створити презентацію за питаннями плану (слайди, аудіо і відео записи говорів укр. мови).
  2. Укласти електронний (у вигляді презентації) словник термінів до теми
  3. Підготувати доповідь з теми «Вивчення говорів описовим методом» з презентацією
- Форма контролю:** Виголошення та обговорення доповідей, перевірка виконаних завдань..

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. К.: Вища школа, 1980. 246с.
  2. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення мови: Навчальний посібник. К.: Вища школа, 1991.
  3. Березовська Г.Г. Українська діалектологія : навчальний посібник / Ганна Григорівна Березовська. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. 154 с.
  4. Німчук В.В. Про походження українських діалектів // Україна: наука і культура. 1993. Вип. 26-27. С. 246 – 249.
- а. Додаткові**
5. Бичко З. До проблеми походження наддністрянського діалекту української мови // Мовознавство: Тексти доповідей та повідомлень IV Міжнародного конгресу українців. К.: Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. С. 115 - 119.
  6. Герман К. Залишки форм двоїни в українських говірках Північної Буковини // II Всеукраїнська наукова конференція, присвячена 20-річчю нової української

- літератури і літературної мови (Чернівці, 24-26 вересня 1998 р.). Матеріали. Чернівці: Місто, 1998. С.141-146.
7. Герман К. Зміна *[t'] > [k'] *[d] > [g'] у говорах української мови // Міжнародна славістична конференція, присвячена пам'яті професора Костянтина Трохимовича. Львів: Літопис, 1998. Т.1. С.32-38.
  8. Гілки слов'янських мов: порівняльна характеристика // Відродження. 1994. № 8. С. 56 – 58.
  9. Говірки Чорнобильської зони: Тексти / Упорядник: Грищенко П.В. та ін. К.: Довіра, 1996.
  10. Давидова О.Г. Префіксальний словотвір іменників у полтавських говорах // Лінгвістичний семінарій. Тези доповідей. Дніпропетровськ, 1964. С.33-35.
  11. Жилко Ф.Т. Ареальні системи української мови // Мовознавство. 1990. № 4. С. 18 – 27.
  12. Матвіяс І.Г. Українська мова і її говори. К.: Наук. думка, 1990. 168 с.
  13. Нагіна В.О. Діалектологічні дослідження на Херсонщині // Південний архів. Філологічні науки. Зб. наук. пр. Вип. 20. Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. С. 172 – 174.
  14. Скаб Марія, Скаб Мар'ян. Велике досягнення Буковинської діалектології // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип.170-171. Слов'янська філологія: Зб. наук. пр. Чернівці: Рута, 2003. С.15-17
- а. Словники. Атласи**
15. Андрієць О.М. Короткий словник найуживаніших термінів з діалектології. Херсон, 2010. 35 с.
  16. Бухтій М.В. Лінгвістичний атлас лексики чабанів степових говірок Херсонщини. Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. 156 с.
  17. Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини (Т.І. Фонетика, фонологія). Чернівці: Час, 1995. 410 с.
  18. Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини (Т.ІІ. Словозміна. Службові слова). Чернівці: Прут, 1998. 215 с.
  19. Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл. УРСР. Лексика. Ч. 1 – 4. Ужгород, 1958 – 1993.
  20. Никончук М. Лексичний атлас Правобережного Полісся. Київ –Житомир, 1994.
  21. Никончук М., Никончук О., Мойсеєнко В. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. Житомир: Полісся, 2001. 148 с.
  22. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Т.2 (З-Н). Запоріжжя: Комунар, 1992. 372 с.

Тема 3: Фонетика. Особливості діалектного вокалізму

1. Загальна характеристика українського діалектного вокалізму.
2. Відмінність у системах голосних фонем українських діалектів.
3. Особливості протиставлення голосних фонем.

Фонемі |e|, |и|, |ы|, |o|, |y|, |a| та їх звукові вияви в українських говорах

Завдання для самостійної роботи:

1. Створити презентацію за питаннями плану (слайди, аудіо і відео записи говорів укр. мови).
2. Укласти електронний (у вигляді презентації) словник термінів до теми
3. Підготувати доповідь з теми «Типи відмінностей голосних звуків в українській діалектній мові» з презентацією.

Форма контролю: Перевірка завдань та бесіда зі студентами за опрацьованим матеріалом.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. К.: Вища школа, 1980. 246с.
2. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення мови: Навчальний посібник. К.: Вища школа, 1991.
3. Березовська Г.Г. Українська діалектологія : навчальний посібник / Ганна Григорівна Березовська. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. 154 с.
4. Німчук В.В. Про походження українських діалектів // Україна: наука і культура. 1993. Вип. 26-27. С. 246 – 249.

а. Додаткові

5. Бичко З. До проблеми походження наддністрянського діалекту української мови // Мовознавство: Тексти доповідей та повідомлень IV Міжнародного конгресу україністів. К.: Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. С. 115 - 119.
6. Герман К. Залишки форм двоїни в українських говірках Північної Буковини // II Всеукраїнська наукова конференція, присвячена 20-річчю нової української літератури і літературної мови (Чернівці, 24-26 вересня 1998 р.). Матеріали. Чернівці: Місто, 1998. С.141-146.
7. Герман К. Зміна *[t'] > [k'] *[d] > [g'] у говорах української мови // Міжнародна славістична конференція, присвячена пам'яті професора Костянтина Трохимовича. Львів: Літопис, 1998. Т.1. С.32-38.
8. Гілки слов'янських мов: порівняльна характеристика // Відродження. 1994. № 8. С. 56 – 58.
9. Говірки Чорнобильської зони: Тексти / Упорядник: Грищенко П.В. та ін. К.: Довіра, 1996.
10. Давидова О.Г. Префіксальний словотвір іменників у полтавських говорах // Лінгвістичний семінарій. Тези доповідей. Дніпропетровськ, 1964. С.33-35.
11. Жилко Ф.Т. Ареальні системи української мови // Мовознавство. 1990. № 4. С. 18 – 27.
12. Матвіяс І.Г. Українська мова і її говори. К.: Наук. думка, 1990. 168 с.
13. Нагіна В.О. Діалектологічні дослідження на Херсонщині // Південний архів. Філологічні науки. Зб. наук. пр. Вип. 20. Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. С. 172 – 174.
14. Скаб Марія, Скаб Мар'ян. Велике досягнення Буковинської діалектології // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип.170-171. Слов'янська філологія: Зб. наук. пр. Чернівці: Рута, 2003. С.15-17

а. Словники. Атласи

15. Андрієць О.М. Короткий словник найуживаніших термінів з діалектології. Херсон, 2010. 35 с.
16. Бухтій М.В. Лінгвістичний атлас лексики чабанів степових говірок Херсонщини. Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. 156 с.
17. Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини (Т.І. Фонетика, фонологія). Чернівці: Час, 1995. 410 с.
18. Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини (Т.ІІ. Словозміна. Службові слова). Чернівці: Прут, 1998. 215 с.
19. Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл. УРСР. Лексика. Ч. 1 – 4. Ужгород, 1958 – 1993.
20. Никончук М. Лексичний атлас Правобережного Полісся. Київ –Житомир, 1994.
21. Никончук М., Никончук О., Мойсеєнко В. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. Житомир: Полісся, 2001. 148 с.
22. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Т.2 (З-Н). Запоріжжя: Комунар, 1992. 372 с.

Тема 4: Фонетика. Загальна характеристика українського діалектного консонантизму. Склад приголосних фонем у говорах

1. Загальна характеристика українського діалектного консонантизму.

2. Склад приголосних фонем у говорах.
  3. Мікросистеми українського консонантизму і діалектні відмінності в них:
    - а) губні l̥l, l̥l, l̥l, l̥l, l̥l;
    - б) передньоязикові проривні l̥d, l̥d', l̥t, l̥t';
    - в) фрикативні l̥z, l̥z', l̥c, l̥c';
    - г) передньоязикові щілинні шиплячі l̥ʒ, l̥ʒ';
    - г) передньоязикові африкати l̥dʒ, l̥cʒ, l̥dz', l̥dz', l̥tʒ, l̥tʒ';
    - д) передньоязикові сонорні l̥r, l̥r', l̥l, l̥l', l̥n, l̥n';
    - е) середньоязикова фонема l̥j;
    - є) задньоязикові l̥r, l̥k, l̥x та глоткова l̥r.
- Деякі інші явища консонантизму.

Завдання для самостійної роботи:

1. **Створити** презентацію за питаннями плану (слайди, аудіо і відео аписи говорів укр. мови).
2. **Укласти** електронний (у вигляді презентації) словник термінів до теми
3. **Підготувати доповідь** з теми «Типи відмінностей голосних звуків в українській діалектній мові» або «Типи відмінностей приголосних звуків в українській діалектній мові» з презентацією
4. Вивчити й уміти показати на карті межі українських говорів.

Форма контролю: Бесіда зі студентами за опрацьованим матеріалом, перевірка виконаних завдань.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. К.: Вища школа, 1980. 246с.
2. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення мови: Навчальний посібник. К.: Вища школа, 1991.
3. Березовська Г.Г. Українська діалектологія : навчальний посібник / Ганна Григорівна Березовська. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. 154 с.
4. Німчук В.В. Про походження українських діалектів // Україна: наука і культура. 1993. Вип. 26-27. С. 246 – 249.

а. Додаткові

5. Бичко З. До проблеми походження наддністрянського діалекту української мови // Мовознавство: Тексти доповідей та повідомлень IV Міжнародного конгресу українців. К.: Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. С. 115 - 119.
6. Герман К. Залишки форм двоїни в українських говірках Північної Буковини // II Всеукраїнська наукова конференція, присвячена 20-річчю нової української літератури і літературної мови (Чернівці, 24-26 вересня 1998 р.). Матеріали. Чернівці: Місто, 1998. С.141-146.
7. Герман К. Зміна *[t'] > [k'] *[d] > [g'] у говорах української мови // Міжнародна славистична конференція, присвячена пам'яті професора Костянтина Трохимовича. Львів: Літопис, 1998. Т.1. С.32-38.
8. Гілки слов'янських мов: порівняльна характеристика // Відродження. 1994. № 8. С. 56 – 58.
9. Говірки Чорнобильської зони: Тексти / Упорядник: Грищенко П.В. та ін. К.: Довіра, 1996.
10. Давидова О.Г. Префіксальний словотвір іменників у полтавських говорах // Лінгвістичний семінарій. Тези доповідей. Дніпропетровськ, 1964. С.33-35.
11. Жилко Ф.Т. Ареальні системи української мови // Мовознавство. 1990. № 4. С. 18 – 27.
12. Матвіяс І.Г. Українська мова і її говори. К.: Наук. думка, 1990. 168 с.
13. Нагіна В.О. Діалектологічні дослідження на Херсонщині // Південний архів. Філологічні науки. Зб. наук. пр. Вип. 20. Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. С. 172 – 174.

14. Скаб Марія, Скаб Мар'ян. Велике досягнення Буковинської діалектології // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип.170-171. Слов'янська філологія: Зб. наук. пр. Чернівці: Рута, 2003. С.15-17

Словники. Атласи

15. Андрієць О.М. Короткий словник найуживаніших термінів з діалектології. Херсон, 2010. 35 с.
16. Бухтій М.В. Лінгвістичний атлас лексики чабанів степових говірок Херсонщини. Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. 156 с.
17. Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини (Т.І. Фонетика, фонологія). Чернівці: Час, 1995. 410 с.
18. Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини (Т.ІІ. Словозміна. Службові слова). Чернівці: Прут, 1998. 215 с.
19. Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл. УРСР. Лексика. Ч. 1 – 4. Ужгород, 1958 – 1993.
20. Никончук М. Лексичний атлас Правобережного Полісся. Київ –Житомир, 1994.
21. Никончук М., Никончук О., Мойсеєнко В. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. Житомир: Полісся, 2001. 148 с.
22. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Т.2 (З-Н). Запоріжжя: Комунар, 1992. 372 с.

Тема 5: Морфологія. Відмінності між українськими діалектами на морфологічному рівні План

1. Різновиди морфологічних відмінностей.
2. Іменник. Особливості відмінювання іменників I-IV відмін.
3. Прикметник. Діалектні відмінності прикметникових форм.
4. Числівник.
5. Займенник.
6. Дієслово.
7. Відмінності у словотворі

Завдання для контролю:

1. **Створити** презентацію за питаннями плану (слайди, аудіо і відео аписи говорів укр. мови).
2. **Укласти** електронний (у вигляді презентації) словник термінів до теми
3. **Підготувати доповідь з теми** «Діалектні особливості невідмінюваних частин мови» або «Роль енклітиків у формах дієслів минулого часу та дієслів умовного способу» з презентацією

Форма контролю: Бесіда зі студентами за опрацьованим матеріалом, перевірка виконаних завдань.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. К.: Вища школа, 1980. 246с.
2. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення мови: Навчальний посібник. К.: Вища школа, 1991.
3. Березовська Г.Г. Українська діалектологія : навчальний посібник / Ганна Григорівна Березовська. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. 154 с.
4. Німчук В.В. Про походження українських діалектів // Україна: наука і культура. 1993. Вип. 26-27. С. 246 – 249.

а. Додаткові

5. Бичко З. До проблеми походження наддніпрянського діалекту української мови // Мовознавство: Тексти доповідей та повідомлень IV Міжнародного конгресу україністів. К.: Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. С. 115 - 119.

6. Герман К. Залишки форм двоїни в українських говірках Північної Буковини // II Всеукраїнська наукова конференція, присвячена 20-річчю нової української літератури і літературної мови (Чернівці, 24-26 вересня 1998 р.). Матеріали. Чернівці: Місто, 1998. С.141-146.
  7. Герман К. Зміна *[t'] > [k'] *[d] > [g'] у говорах української мови // Міжнародна славистична конференція, присвячена пам'яті професора Костянтина Трохимовича. Львів: Літопис, 1998. Т.1. С.32-38.
  8. Гілки слов'янських мов: порівняльна характеристика // Відродження. 1994. № 8. С. 56 – 58.
  9. Говірки Чорнобильської зони: Тексти / Упорядник: Грищенко П.В. та ін. К.: Довіра, 1996.
  10. Давидова О.Г. Префіксальний словотвір іменників у полтавських говорах // Лінгвістичний семінарій. Тези доповідей. Дніпропетровськ, 1964. С.33-35.
  11. Жилко Ф.Т. Ареальні системи української мови // Мовознавство. 1990. № 4. С. 18 – 27.
  12. Матвіяс І.Г. Українська мова і її говори. К.: Наук. думка, 1990. 168 с.
  13. Нагіна В.О. Діалектологічні дослідження на Херсонщині // Південний архів. Філологічні науки. Зб. наук. пр. Вип. 20. Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. С. 172 – 174.
  14. Скаб Марія, Скаб Мар'ян. Велике досягнення Буковинської діалектології // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип.170-171. Слов'янська філологія: Зб. наук. пр. Чернівці: Рута, 2003. С.15-17
- а. Словники. Атласи**
15. Андрієць О.М. Короткий словник найуживаніших термінів з діалектології. Херсон, 2010. 35 с.
  16. Бухтій М.В. Лінгвістичний атлас лексики чабанів степових говірок Херсонщини. Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. 156 с.
  17. Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини (Т.І. Фонетика, фонологія). Чернівці: Час, 1995. 410 с.
  18. Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини (Т.ІІ. Словозміна. Службові слова). Чернівці: Прут, 1998. 215 с.
  19. Дзедзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл. УРСР. Лексика. Ч. 1 – 4. Ужгород, 1958 – 1993.
  20. Никончук М. Лексичний атлас Правобережного Полісся. Київ –Житомир, 1994.
  21. Никончук М., Никончук О., Мойсеєнко В. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. Житомир: Полісся, 2001. 148 с.
  22. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Т.2 (З-Н). Запоріжжя: Комунар, 1992. 372 с.

Тема 6: Синтаксис. Діалектна диференціація української мови на синтаксичному рівні

План

1. Діалектна диференціація української мови на синтаксичному рівні.
2. Діалектні відмінності у структурі словосполучення.
3. Діалектні відмінності у структурі простого речення.

Діалектні відмінності у структурі складного речення.

Завдання для контролю:

1. **Створити** презентацію за питаннями плану (слайди, аудіо і відео записи говорів укр. мови).
2. **Укласти** електронний (у вигляді презентації) словник термінів до теми
3. **Підготувати доповідь з теми** «Співвідношення українського діалектного синтаксису й усного літературного мовлення» або «Типи відмінностей у синтаксисі української діалектної мови» з презентацією

Форма контролю: Бесіда зі студентами за опрацьованим матеріалом, перевірка виконаних завдань.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. К.: Вища школа, 1980. 246с.
2. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення мови: Навчальний посібник. К.: Вища школа, 1991.
3. Березовська Г.Г. Українська діалектологія : навчальний посібник / Ганна Григорівна Березовська. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. 154 с.
4. Німчук В.В. Про походження українських діалектів // Україна: наука і культура. 1993. Вип. 26-27. С. 246 – 249.

а. Додаткові

5. Бичко З. До проблеми походження наддністрянського діалекту української мови // Мовознавство: Тексти доповідей та повідомлень IV Міжнародного конгресу україністів. К.: Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. С. 115 - 119.
6. Герман К. Залишки форм двоїни в українських говірках Північної Буковини // II Всеукраїнська наукова конференція, присвячена 20-річчю нової української літератури і літературної мови (Чернівці, 24-26 вересня 1998 р.). Матеріали. Чернівці: Місто, 1998. С.141-146.
7. Герман К. Зміна *[t'] > [k'] *[d] > [g'] у говорах української мови // Міжнародна славістична конференція, присвячена пам'яті професора Костянтина Трохимовича. Львів: Літопис, 1998. Т.1. С.32-38.
8. Гілки слов'янських мов: порівняльна характеристика // Відродження. 1994. № 8. С. 56 – 58.
9. Говірки Чорнобильської зони: Тексти / Упорядник: Грищенко П.В. та ін. К.: Довіра, 1996.
10. Давидова О.Г. Префіксальний словотвір іменників у полтавських говорах // Лінгвістичний семінарій. Тези доповідей. Дніпропетровськ, 1964. С.33-35.
11. Жилко Ф.Т. Ареальні системи української мови // Мовознавство. 1990. № 4. С. 18 – 27.
12. Матвіяс І.Г. Українська мова і її говори. К.: Наук. думка, 1990. 168 с.
13. Нагіна В.О. Діалектологічні дослідження на Херсонщині // Південний архів. Філологічні науки. Зб. наук. пр. Вип. 20. Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. С. 172 – 174.
14. Скаб Марія, Скаб Мар'ян. Велике досягнення Буковинської діалектології // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип.170-171. Слов'янська філологія: Зб. наук. пр. Чернівці: Рута, 2003. С.15-17

а. Словники. Атласи

15. Андрієць О.М. Короткий словник найуживаніших термінів з діалектології. Херсон, 2010. 35 с.
16. Бухтій М.В. Лінгвістичний атлас лексики чабанів степових говірок Херсонщини. Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. 156 с.
17. Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини (Т.І. Фонетика, фонологія). Чернівці: Час, 1995. 410 с.
18. Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини (Т.ІІ. Словозміна. Службові слова). Чернівці: Прут, 1998. 215 с.
19. Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл. УРСР. Лексика. Ч. 1 – 4. Ужгород, 1958 – 1993.
20. Никончук М. Лексичний атлас Правобережного Полісся. Київ –Житомир, 1994.
21. Никончук М., Никончук О., Мойсеєнко В. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. Житомир: Полісся, 2001. 148 с.

22. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Т.2 (З-Н). Запоріжжя: Комунар, 1992. 372 с.

Тема 7: Типи діалектних відмінностей у лексиці

План

1. Загальна характеристика лексики українських діалектів.
2. Спільні та відмінні елементи в лексиці українських діалектів.
3. Основні типи діалектних відмінностей у лексиці.

Склад діалектної лексики з погляду її походження. Фразеологія

Завдання для контролю:

1. **Створити** презентацію за питаннями плану (слайди, аудіо і відео записи говорів укр. мови).
2. **Укласти** електронний (у вигляді презентації) словник термінів до теми
3. **Підготувати доповідь з теми** «Основні типи відмінностей у діалектній лексиці» або «Діалектна лексика з погляду її походження» з презентацією

Форма контролю: Бесіда зі студентами за опрацьованим матеріалом, перевірка виконаних заавдань.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. К.: Вища школа, 1980. 246с.
2. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення мови: Навчальний посібник. К.: Вища школа, 1991.
3. Березовська Г.Г. Українська діалектологія : навчальний посібник / Ганна Григорівна Березовська. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. 154 с.
4. Німчук В.В. Про походження українських діалектів // Україна: наука і культура. 1993. Вип. 26-27. С. 246 – 249.

а. Додаткові

5. Бичко З. До проблеми походження наддністрянського діалекту української мови // Мовознавство: Тексти доповідей та повідомлень IV Міжнародного конгресу українців. К.: Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. С. 115 - 119.
6. Герман К. Залишки форм двоїни в українських говірках Північної Буковини // II Всеукраїнська наукова конференція, присвячена 20-річчю нової української літератури і літературної мови (Чернівці, 24-26 вересня 1998 р.). Матеріали. Чернівці: Місто, 1998. С.141-146.
7. Герман К. Зміна *[tʰ] > [kʰ] *[d] > [gʰ] у говорах української мови // Міжнародна славистична конференція, присвячена пам'яті професора Костянтина Трохимовича. Львів: Літопис, 1998. Т.1. С.32-38.
8. Гілки слов'янських мов: порівняльна характеристика // Відродження. 1994. № 8. С. 56 – 58.
9. Говірки Чорнобильської зони: Тексти / Упорядник: Грищенко П.В. та ін. К.: Довіра, 1996.
10. Давидова О.Г. Префіксальний словотвір іменників у полтавських говорах // Лінгвістичний семінарий. Тези доповідей. Дніпропетровськ, 1964. С.33-35.
11. Жилко Ф.Т. Ареальні системи української мови // Мовознавство. 1990. № 4. С. 18 – 27.
12. Матвіяс І.Г. Українська мова і її говори. К.: Наук. думка, 1990. 168 с.
13. Нагіна В.О. Діалектологічні дослідження на Херсонщині // Південний архів. Філологічні науки. Зб. наук. пр. Вип. 20. Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. С. 172 – 174.
14. Скаб Марія, Скаб Мар'ян. Велике досягнення Буковинської діалектології // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип.170-171. Слов'янська філологія: Зб. наук. пр. Чернівці: Рута, 2003. С.15-17

а. Словники. Атласи

15. Андрієць О.М. Короткий словник найуживаніших термінів з діалектології. Херсон, 2010. 35 с.
16. Бухтій М.В. Лінгвістичний атлас лексики чабанів степових говірок Херсонщини. Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. 156 с.
17. Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини (Т.І. Фонетика, фонологія). Чернівці: Час, 1995. 410 с.
18. Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини (Т.ІІ. Словозміна. Службові слова). Чернівці: Прут, 1998. 215 с.
19. Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл. УРСР. Лексика. Ч. 1 – 4. Ужгород, 1958 – 1993.
20. Никончук М. Лексичний атлас Правобережного Полісся. Київ –Житомир, 1994.
21. Никончук М., Никончук О., Мойсеєнко В. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. Житомир: Полісся, 2001. 148 с.
22. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Т.2 (З-Н). Запоріжжя: Комунар, 1992. 372 с.

Тема8: Українські наріччя. Територіальні і соціальні діалекти.

План

1. Поліське наріччя, межі його поширення, головні особливості.
2. Групування поліського діалекту: східнополіський, середньополіський, західнополіський говори.
3. Південно-західне наріччя, межі його поширення, головні особливості.
4. Групування південно-західного діалекту: волинсько-подільська група говорів, галицько-буковинська група говорів, карпатська група говорів.
5. Південно-східна діалектна група, межі її поширення, головні особливості.
6. Групування південно-східних діалектів.

Завдання для контролю:

1. **Створити** презентацію за питаннями плану (слайди, аудіо і відео записи говорів укр. мови).
2. **Укласти** електронний (у вигляді презентації) словник термінів до теми

Підготувати доповідь з теми «Найважливіші мовні особливості діалектних груп» або «Діалектні групи українських говорів, їх картографічні межі» з презентацією

Форма контролю: Бесіда зі студентами за опрацьованим матеріалом, перевірка виконаних завдань.

Список рекомендованих джерел

Основні

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. К.: Вища школа, 1980. 246с.
2. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення мови: Навчальний посібник. К.: Вища школа, 1991.
3. Березовська Г.Г. Українська діалектологія : навчальний посібник / Ганна Григорівна Березовська. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. 154 с.
4. Німчук В.В. Про походження українських діалектів // Україна: наука і культура. 1993. Вип. 26-27. С. 246 – 249.

Додаткові

5. Бичко З. До проблеми походження наддністрянського діалекту української мови // Мовознавство: Тексти доповідей та повідомлень IV Міжнародного конгресу українців. К.: Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. С. 115 - 119.
6. Герман К. Залишки форм двоїни в українських говірках Північної Буковини // II Всеукраїнська наукова конференція, присвячена 20-річчю нової української літератури і літературної мови (Чернівці, 24-26 вересня 1998 р.). Матеріали. Чернівці: Місто, 1998. С.141-146.

7. Герман К. Зміна *[t'] > [k'] *[d] > [g'] у говорах української мови // Міжнародна славістична конференція, присвячена пам'яті професора Костянтина Трохимовича. Львів: Літопис, 1998. Т.1. С.32-38.
8. Гілки слов'янських мов: порівняльна характеристика // Відродження. 1994. № 8. С. 56 – 58.
9. Говірки Чорнобильської зони: Тексти / Упорядник: Грищенко П.В. та ін. К.: Довіра, 1996.
10. Давидова О.Г. Префіксальний словотвір іменників у полтавських говорах // Лінгвістичний семінарий. Тези доповідей. Дніпропетровськ, 1964. С.33-35.
11. Жилко Ф.Т. Ареальні системи української мови // Мовознавство. 1990. № 4. С. 18 – 27.
12. Матвіяс І.Г. Українська мова і її говори. К.: Наук. думка, 1990. 168 с.
13. Нагіна В.О. Діалектологічні дослідження на Херсонщині // Південний архів. Філологічні науки. Зб. наук. пр. Вип. 20. Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. С. 172 – 174.
14. Скаб Марія, Скаб Мар'ян. Велике досягнення Буковинської діалектології // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип.170-171. Слов'янська філологія: Зб. наук. пр. Чернівці: Рута, 2003. С.15-17
- а. Словники. Атласи**
15. Андрієць О.М. Короткий словник найуживаніших термінів з діалектології. Херсон, 2010. 35 с.
16. Бухтій М.В. Лінгвістичний атлас лексики чабанів степових говірок Херсонщини. Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. 156 с.
17. Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини (Т.І. Фонетика, фонологія). Чернівці: Час, 1995. 410 с.
18. Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини (Т.ІІ. Словозміна. Службові слова). Чернівці: Прут, 1998. 215 с.
19. Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл. УРСР. Лексика. Ч. 1 – 4. Ужгород, 1958 – 1993.
20. Никончук М. Лексичний атлас Правобережного Полісся. Київ –Житомир, 1994.
21. Никончук М., Никончук О., Мойсеєнко В. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії. Житомир: Полісся, 2001. 148 с.
22. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Т.2 (З-Н). Запоріжжя: Комунар, 1992. 372 с.

Питання до диференційованого заліку з «Української діалектології»

1. Види діалектів та їх характеристика.
2. Мова й діалекти на різних етапах суспільно-історичного розвитку.
3. Діалектна основа української мови.
4. Визначення на карті меж діалектів.
5. З історії української діалектології.
6. Зв'язок діалектології з іншими науками.
7. Значення діалектології для викладання української мови в сучасній школі.
8. Типи діалектних явищ української мови.
9. Характер діалектних відмінностей української мови.
10. Загальна характеристика українського діалектного вокалізму.
11. Фонема /i/ та її відповідники в різних українських діалектах.
12. Фонема /и/ та її вияви в українських діалектах.
13. Фонема /e/ та її варіанти в різних діалектах.
14. Фонема /y/ та її звукові вияви в українських діалектах.
15. Фонема /o/ та її варіанти в різних діалектах.

16. Деякі інші явища вокалізму українських діалектів та їх аналіз.
17. Загальна характеристика українського діалектного консонантизму.
18. Мікросистеми українського діалектного консонантизму та діалектні відмінності в них:
  - а) губні: /б/, /п/, /в/, /м/, /ф/;
  - б) передньоязикові: /д/, /д`/, /т/, /т`/, /з/, /з`/, /с/, /с`/, /ж/, /ш/, /дж/, /ч/, /дз/, /дз`/, /ц/, /ц`/, /р/, /р`/;
  - в) середньоязикові: /л/;
  - г) задньоязикові /г/, /к/, /х/ та фарингальна фонема /г/.
19. Аналіз інших явищ консонантизму.
20. Спільні й відмінні риси морфології української діалектної мови. Різновиди морфологічних відмінностей: а) зумовлені особливостями фонетики місцевих діалектів; б) викликані різними напрямками граматичної аналогії.
21. Іменник. Відмінності в категорії роду іменників. Діалектні відмінності в категорії числа. Збереження в говорах залишків двоїнних форм.
22. 3. Особливості відмінювання іменників у діалектах.
23. 4. Прикметник. Діалектні відмінності прикметникових форм.
24. 5. Діалектні відмінності у фонетичному оформленні й відмінюванні числівників.
25. 6. Діалектні відмінності в займенникових формах.
26. 7. Діалектні особливості дієвідмінювання.
27. Типи відмінностей у синтаксисі української діалектної мови.
28. Діалектні відмінності у словосполученні.
29. Діалектні відмінності у структурі простого речення.
30. Діалектні відмінності у структурі складного речення.
31. Типи діалектних відмінностей у лексиці.
32. Склад діалектної лексики з погляду її походження.
33. Історичні нашарування в діалектній лексиці.
34. Характерні особливості лексики діалектів.
35. Нетермінологічна діалектна лексика.
36. Українська діалектна мова як ієрархія діалектних одиниць.
37. Північні (поліські) діалекти, межі їх поширення, головні особливості групування поліських говорів.
38. Південно-західні діалекти, межі їх поширення, найважливіші особливості, групування південно-західних діалектів.
39. Південно-східні діалекти, межі їх поширення, головні особливості. Питання про походження південно-східних діалектів.